

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 18./2001.
ZAGREB, 2001.

P **riilozi**

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 18./2001.
Str./Pages 1-292, Zagreb, 2001.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1., 1983., Prilozi 2., 1985., 3.-4., 1986.-1987., 5.-6., 1988.-1989., 7., 1990.,
8. 1991., Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9., 1992., 10., 1993., 11.-12./1994.-1995.,
13.-14./1996.-1997., 15.-16./1998.-1999., 17./2000.

Nakladnik/ Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/ Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/615 02 50
e-mail: institut-za-arheologiju@IARH.tel.hr

Glavni i odgovorni urednik/ Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/ Editorial committee

Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ
(Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Željko RAPANIĆ. (Split) Aleksandar RUTTKAY (Nitra,
SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/ English translation

Nikolina MATETIĆ PELIKAN

Prijevod na njemački/ German translation

Nikolina MATETIĆ PELIKAN

Lektura/ Language editor

Marijan RIČKOVIĆ (hrvatski)
Ulrike STEINBACH (njemački)
Kenneth MAYER (engleski)

Dizajn/ Design

Roko BOLANČA

Korektura/ Proofreaders

Krešimir KVOČIĆ

Računalni slog/ Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/ Printed by

Tiskara PETRAVIĆ, d.o.o., Vladimira Nazora 12, 10434 Strmec

Naklada/ Circulation

600 primjeraka / 600 examples

Sekundarne publikacije/ Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Izvorni znanstveni radovi

- 5 KORNELIJA MINICHREITER
Tipološka klasifikacija keramike rane starčevačke kulture iz stambene zemunice 10 u Zadubravlju
- 21 DUNJA GLOGOVIĆ, SLOBODAN MIKO
Nekoliko brončanodobnih nalaza iz okolice Torčeca pokraj Koprivnice i njihova spektrometrijska analiza
- 33 DARIA LOŽNJAK
Nalazišta brončanoga doba na vinkovačkom području
- 63 SAŠA KOVAČEVIĆ
Istraživanja prapovijesnoga lokaliteta u Novoj Bukovici na položaju Sjenjak - povijest i novi rezultati
- 79 RENATA ŠOŠTARIĆ
Karbonizirani biljni ostaci iz prapovijesnoga lokaliteta u Novoj Bukovici na položaju Sjenjak
- 83 NIVES MAJNARIĆ PANDŽIĆ
Grob ratnika Lt 12 iz srednjolatskoga groblja u Zvonimirovu kod Suhopolja u Virovitičko-podravskoj županiji
- 103 MARKO DIZDAR
Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području
- 135 REMZA KOŠČEVIĆ
Sitni metalni predmeti iz Siscije
- 143 REMZA KOŠČEVIĆ
Daljnja opažanja o olovnim privjescima
- 157 VLASTA BEGOVIĆ, IVANČICA SCHRUNK
Preobrazbe rimskih vila na istočnom Jadranu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku
- 173 ŽELJKO TOMIČIĆ
...Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur... Pavla Đakona
Povijesna (renesansna) kartografija - novi izvor poznavanja hrvatskog ranog srednjovjekovlja
- 189 TAJANA SEKELJ IVANČAN
Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka
- 213 TATJANA TKALČEĆ
Gotičke keramičke čaše iz Glogovnice i Ivanca Križevačkog kraj Križevaca i Gudovca kraj Bjelovara

Contents/Inhaltsverzeichnis

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Typological classification of pottery of the early Starčevo culture from the pit-dwelling 10 in Zadubravlje
- DUNJA GLOGOVIĆ, SLOBODAN MIKO
A couple of Bronze Age finds from the surroundings of Torčec near Koprivnica and their spectrometric analysis
- DARIA LOŽNJAK
Bronze Age sites in the Vinkovci region
- SAŠA KOVAČEVIĆ
Investigation of the prehistoric locality in Nova Bukovica on the site Sjenjak - History and new results
- RENATA ŠOŠTARIĆ
Carbonized plant remains of the prehistoric locality in Nova Bukovica on the site Sjenjak
- NIVES MAJNARIĆ PANDŽIĆ
Warrior's grave Lt12 from Middle La Tène II grave site in Zvonimirovo near Suhopolje in the County of Virovitica-Podravina
- MARKO DIZDAR
La Tène culture sites in the Vinkovci area
- REMZA KOŠČEVIĆ
Small metal artifacts from Siscia
- REMZA KOŠČEVIĆ
Further observations on lead pendants
- VLASTA BEGOVIĆ, IVANČICA SCHRUNK
Transformations of Roman villas on the eastern Adriatic coast in late classical antiquity and the early Middle Ages
- ŽELJKO TOMIČIĆ
*... Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur ... von Paulus Diaconus
Historische (Renaissance-) Kartographie die neue Forschungsquelle für das Frühmittelalter in Kroatien*
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
Manche archäologische Beispiele für die Besiedlung der Ruinen antiker Stadtanlagen in Nordkroatien im Mittelalter
- TATJANA TKALČEĆ
Gotische Keramikgefäße aus Glogovnica und Ivanec Križevački bei Križevci und Gudovac bei Bjelovar

Pregledni radovi

- 235 MARIJA BUZOV
Podni mozaici sustava Eufrazijeve bazilike
- ŽELJKO TOMIČIĆ, TATJANA TKALČEC,
MARKO DIZDAR, DARIA LOŽNJAK
253 Veliki Gradiš, Veliko Gradišće - plemićki grad Vrbovec
kraj Huma na Sutli (Stanje istraživanja 2001. godine)
- DARIA LOŽNJAK, TATJANA TKALČEC
275 Suhopolje - Lajkovina rezultati sustavnog terenskog
pregleda kasnobrončanodobnoga naselja

Prikazi

- DUNJA GLOGOVIĆ
285 **TRANS EUROPAM**, Festschrift für Margareta Primas,
Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik
und Altai. Antiquitas. Reihe 3, Abhandlungen zur Vor-
und Frühgeschichte, zur Klassischen und Provinzial-Rö-
mischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums,
Bd. 34, Bonn, 1995., 288 str. sa sl.
- DARIA LOŽNJAK, TATJANA TKALČEC
289 Kratice

Review

- MARIJA BUZOV
Bodenmosaiken des Systems des Eufrasios-Basilika
- ŽELJKO TOMIČIĆ, TATJANA TKALČEC,
MARKO DIZDAR, DARIA LOŽNJAK
*Veliki Gradiš, Veliko Gradišće - feudal town of Vrbovec near Hum
na Sutli (as of 2001)*
- DARIA LOŽNJAK, TATJANA TKALČEC
Suhopolje - Lajkovina
Results of systematic survey of the Old Bronze Age settlement

- DARIA LOŽNJAK, TATJANA TKALČEC
Abbreviations / Abkürzungen

...Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur... Pavla Đakona
Povijesna (renesansna) kartografija - novi izvor poznavanja hrvatskog ranog
srednjovjekovlja*

*... Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur ... von Paulus Diaconus
Historische (Renaissance-) Kartographie die neue Forschungsquelle für das
Frühmittelalter in Kroatien*

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Medieval archaeology

Prof. dr. sc. ŽELJKO TOMIČIĆ

Institut za arheologiju

Ul. grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

UDK/UDC 904:903.2(497.5-17)“05/07”*912“14/15”

Primljeno/Received: 20. 05. 2001.

Prihvaćeno/Accepted: 25. 06. 2001.

U radu se iznose pretpostavke o mogućnosti radikalno novog vrednovanja vjerodostojnosti ranosrednjovjekovnog izvora - Pavla Đakona, utemeljenoj u analizi renesansnih zemljovida. Iz toponimije renesansnih zemljovida autor odčitava mogućnost postojanja trajnog ranosrednjovjekovnog naseljavanja središnjeg dijela Hrvatske.

Ključne riječi: središnja Hrvatska, Pavle Đakon, Langobardi, Slaveni, povijesni zemljovidi, rani srednji vijek, renesansa

Schlüsselwörter: Zentralkroatien, Paulus Diaconus, Langobarden, Slawen, historische Landkarten, Frühmittelalter, Renaissance

Povijesni zemljovidi predstavljaju prvorazredan izvor upoznavanja antičkih i, posebice, srednjovjekovnih događaja odnosno svekolike stvarnosti na prostoru Hrvatske. Od početka zanimanja antičkih geografa, posebice Ptolomeja, za područja koja poznajemo kao kasnije povijesno tlo Hrvata, pažljivo oko analitičara povijesnih zemljovida susreće se s vrlo zanimljivim podacima, koji duboko prodiru u antičku, odnosno po našem uvjerenju i ranosrednjovjekovnu toponimiju, pa na taj način i u etnogenetske procese na ovom području.

Antički itinerari, prvi zemljovidi na kojima kartografi bilježe etnonime, hidronime, rijetke oronime, nešto učestalije oikonime, odnosno oznake za rimsku teritorijalno-administrativnu raščlambu provincija, tvore solidnu podlogu, tj. paradigmu za kasnije zemljovide koji se oblikuju tijekom renesanse u 15. i 16. stoljeću. Tada su hrvatski povijesni prostori, tragikom osmanske opasnosti, nanovo glavna europska ratna scena.

Inspirirani starijim predlošcima zemljovida antičke provenijencije, poglavito onima iz Ptolomejeva kruga, oblikuju se bakrorezi renesansnih majstora kartografije u kojima zatičemo atavizme antičkog, a po našem sudu i ranosrednjovjekovnog razdoblja. U remek-djelima renesansne kartografije naziru se rudimentarni obrisi, ostaci nekoć postojeće ranosrednjovjekovne kartografije.

Kao podloga našem primjeru, kojega ovom prigodom posebice izdvajamo, poslužila je analiza kasnorenesansne povijesne karte Ilirika i Panonije, tiskane 1590. godine u okviru velikog atlasa nizozemskoga kartografa Abrahama Orteliusa (sl. 1.).

Potkraj 16. stoljeća ostaci Hrvatske, istočno predziđe kršćanske Europe, upleteni su u krvava ratovanja s osmanskim osvajačima. Zbivanja na ratištu prate kartografi susjednih kao i udaljenijih zemalja, poput Nizozemske.¹ Gospodarski uspon Nizozemske nakon velikih zemljopisnih otkrića u drugoj polovini 16. stoljeća doveo je i do napretka nizozemske kartografije sa središtem u Antwerpenu. Abraham Ortelius,

* Tekst istoga naslova tiskan je u materijalima međunarodne znanstvene konferencije "Etnogeneza i rana povijest Slavena: nove znanstvene koncepcije na prijelomu tisućljeća", održane u Lavovu 2001. godine. Naslov je autorova priopćenja: "Historical (Renaissance) Cartography as a New Source of Information About Early Medieval Croatia"

¹ Marković, Mirko. DESCRIPTIO CROATIAE, Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata. Zagreb, 1993., 134 i d.

braća Cornelius i Gerhard Jode, Gerhard Mercator, najpoznatiji su nakladnici velikih onodobnih zemljopisnih atlasa.

Abraham Ortelius najznamenitiji je predstavnik nizozemske kartografije, koji je skupio veliku geografsku biblioteku, brojne skice, karte, rukopise i knjige. To mu je poslužilo za sastavljanje regionalnih karata uklopljenih godine 1570. u monumentalni atlas "*Theatrum Orbis Terrarum*".²

U četvrtome dopunjenom izdanju atlasa - *Additamentum*, A. Ortelius tiskao je u Antwerpenu 1590. godine zemljovid antičke Panonije i Ilirika (sl. 1.), odnosno PANNONIAE, /ET ILLYRICI VETERIS TABULA./Ex conatibus geographicis Abra-/hami Orтели Antverpiani. - iz Zbirke Vodopija. Zemljovid je nastao na temelju davnog antičkog izvornika - Ptolomejeve *Pete karte Europe*³ kao i na osnovi starijih, pretežito srednjovjekovnih prijepisa antičkih pisaca, koje je Ortelius posjedovao u svojoj biblioteci.

Pozornost smo usmjerili prema toponimima koji se u tom zemljovidu navode, a za koje nalazimo potvrde u prvorazrednome povijesnom izvoru europskoga ranog srednjovjekovlja - *Historia Langobardorum* Pavla Đakona (sl. 2.).⁴ Postojanje toponimije, koja dokazuje kasnoantičke i ranosrednjovjekovne dopune i redakcije (6. i 7. st.), usmjerava nove, dosad neupućivane poglede na etnogenetske procese, točnije rečeno, prvotno ranoslavensko naseljavanje i, jamačno, ustrojstvo međurječja Drave, Dunava i Save, kasnije u srednjovjekovlju nazvanog Slavonija.

Na toj Orteliusovoj karti iz 1590. godine prikazano je, naime, područje *Zellia* i položaj *Medaria* (sl. 2.), što odgovara povijesnim podacima koje navodi Pavao Đakon u izvoru *Historia Langobardorum*. Područje *Zellia* označeno je na karti kao ZELIA i ono nije ni u kakvoj svezi s gradom Celeiom, ucrtanim nešto sjevernije. Taj podatak - detalj, otklanja mogućnost interpretacije naziva *Zellia* = *Celeia*, i navodi nas na pomisao da pokušamo поближе ubicirati područje ZELIA te položaj oikonima *Medaria*. Smatramo posebice važnim da se ovo područje i položaj nalaze unutar ozemlja nekadašnje Panonije Valerije, kako se to jasno razabire iz Orteliusova zemljovida (sl. 1. i 2.).

Jesmo li se takvom interpretacijom i analizom toponimije na Orteliusovoj karti iz 16. stoljeća *de facto* približili stvarnim, znatno starijim izvornicima - antičkim i ranosrednjovjekovnim itinerarima i zemljovidima, iz kojih su preuzeti i ponovno nam, tijekom renesanse darovani kao neproc-

jenjivi, dragocjeni povijesni podaci o prostorima koje predodaju? U nastavku rasprave nastojat ćemo stoga taj složeni problem najsazetije ocrtati s povijesnih, arheoloških i filoloških motrišta, uzimajući u obzir, dakako, i pretpostavljeni razvoj povijesne kartografije u okomici od doba Klaudija Ptolomeja do 16. stoljeća.

Osvrnimo se na početku naše rasprave na prvorazredni povijesni izvor *Historia Langobardorum* Pavla Đakona. Unatoč nekim nedostacima, to je pisano vrelo bez usporedbe za ranosrednjovjekovnu povijest Europe. Kao jedan od najučenijih ljudi svoga doba, Pavao Đakon (*Paulus Diaconus*) pripadao je krugu Karla Velikog. Unutar tog kruga razvio je bogatu literarnu djelatnost.⁵ Premda živi u 8. stoljeću (oko 720.-799.), Pavao Đakon u djelu *Historia Langobardorum* donosi dragocjeni podatak za ranu langobardsku prošlost. Tako, primjerice, za 610. godinu iznosi sljedeći vrijedan podatak:

"*Mortuo ut diximus Gisulfo duce Foroiuliensi. Tasso et Cacco, filii eius, eundem ducatum regendam sesceperunt. Hi suo tempore Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur, usque ad locum qui Medaria dicitur possiderunt. Unde usque ad tempora Raticis ducis idem Sclavi pensionem Foroiulianis ducibus persolverunt.*"⁶

Dakle, u 8. stoljeću Pavao Đakon opisuje kako su poslije smrti furlanskog (langobardskog) vojvode Gisulfa (610.) vlast u dukatu naslijedili njegovi sinovi Tasso i Cacco. Posjedovali su (*possiderunt*) slavensko područje (Sclavorum regionem), koje se naziva *Zellia* (*quae Zellia appellatur*), sve do mjesta *Medaria* (*ad locum qui Medaria dicitur*). Ti Slaveni plaćali su podavanja (*pensionem*) furlanskim vojvodama sve do vremena vojvode Ratchisa, tj. do 740. godine.⁷

O ubikaciji područja *Zellia* i mjesta *Medaria* postoji još od početka 20. stoljeća prilično opsežna literatura, koju je sintetizirao J. Šašel, uvažavajući i prijašnje pretpostavke R. Eggera, odnosno M. Kosa.⁸ Mišljenju slovenskih kolega P. Štiha i J. Peršiča⁹ pridružio se u novije doba L. Margetić, koji također locira *Sclavorum regio Zellia* u najsjeverniji dio toka Ziljice "sve do Medarie" (= Meclarie, tj. Meglarja).¹⁰

Tim općenitim stavovima o ubikaciji područja *Zellia*, odnosno mjesta *Medaria*, u novije doba suprotstavio se S. Pantelić. Prema njegovu uvjerenju područje *Zellia* valja, možda, poistovjetiti sa Zelinom, naseljem sjeveroistočno od Zagreba, dok bi *Medaria* bila kraj Nove Gradiške u Posavini.¹¹ Svoje je pretpostavke temeljio isključivo na etimologijskoj sličnosti nazivlja.

² MARKOVIĆ, 1993., 134., n. 2. Nešto kasnije (1578.) objelodanio je djelo "*Synonymia geographica*" s opsežnim popisima toponima u kojem se za svaki toponim navodi antički pisac koji ga je prvi spomenuo, kada se naziv izmijenio i tko ga je od srednjovjekovnih pisaca prvi zabilježio. To je djelo prvorazredan izvor za rekonstrukciju podrijetla naših geografskih imena od razdoblja antike do sredine 16. stoljeća. Naime, Ortelius je za Hrvatsku naveo dvjestotinjak naziva.

³ PANDŽIĆ, ANKICA, PET STOLJEĆA ZEMLJOPISNIH KARATA HRVATSKE, Zagreb, 1988., p. 50., nr. 39. Međutim, Marković (1993., 143.) smatra kako se Ortelius odlučio za posve suvremenu kartu. Nije, dakle, kopirao ničije djelo, već je nastojao dati svoju viziju Panonije i Ilirika. Sastavio je izvornu podlogu za svoje djelo na koju je zatim unosio antička imena kako je smatrao da je najbolje.

⁴ Paul. Diacon., *Hist. Lang.*, IV., 38.

⁵ DIETZ, Karlheinz, *Schriftquellen zur Völkerwanderungszeit im panonischen Raum (vom 378-584. N. Chr.)*. GERMANEN, HUNNEN UND AWAREN, SCHÄTZE DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT. Nürnberg, Frankfurt am Main, 1988., 27.-67.

⁶ Paul. Diacon., *Hist. Lang.*, IV., 38.

⁷ ŠAŠEL, JAROSLAV, OPERA SELECTA, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr., Ljubljana, 1992., 823.

⁸ ŠAŠEL, JAROSLAV, OPERA SELECTA, 587 (Celeia), 738 (Alpes Iuliana - navodi utvrdu Meclaria u regio Zellia, n. 45.); MARGETIĆ, Lujko, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, *Arh. vest.* 43, Ljubljana, 1992., 49.-173. (*Zellia, Medaria* - n. 164.)

⁹ ŠTIH, P., PERŠIČ, J., Problem langobardske vzhodne meje, *Zgod. čas.* 35, Ljubljana, 1981., 338.

¹⁰ MARGETIĆ, 1992., n. 151.

¹¹ PANTELIĆ, STJEPAN, *Najstarija povijest Hrvata*, Mainz, 1993., 34.; Isti, Die Urheimat der Kroaten in Pannonien und Dalmatien, *Symbolae Slavicae* 26, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1997., 141.-142.; Isti, *HRVATSKA KRSTIONICA*, Mainz, 2000., 62. Pantelić se pri svojoj pretpostavci oslanjao isključivo na jezičnu sličnost nazivlja.

Sl. 2. Detalj karte Panonije i Ilirika s oznakom područja ZELIA, mjesta Medaria i Pannonia Valeria. Bakrorez A. Orteliusa, Antwerpen, 1590. - Zbirka Vodopija. (prema PANDŽIĆ, 1988.)

Abb. 2. Detail der Landkarte von Pannonien und Illyrikum mit markiertem Gebiet von ZELLIA, der Ortschaften Medaria und Pannonia Valeria. Kupferstich von A. Ortelius, Antwerpen, 1590 - Vodopija-Sammlung (nach: PANDŽIĆ, 1988).

U nastavku ćemo iznijeti nekoliko temeljnih povijesnih pokazatelja koji prostor našega neposrednog zanimanja, tj. zapadni dio dravsko-savskog međurječja, ocrtavaju u razdoblju od početka 6. do sredine dvadesetih godina 7. stoljeća.

Osnovni arheološki, kulturno-povijesni horizonti, prepoznati na ovom području na prijelazu kasne antike u rano srednjovjekovlje, mogu se pojednostavnjeno prikazati kao: doba vladavine Istočnih Gota, doba Justinijanove rekonkviste, doba Langobarda, odnosno doba ranoslavenskog doseljavanja i trajnog naseljavanja.

Ozemlje zapadnog dijela međurječja Drave i Save u doba vladavine Teodorika Velikog (493.-526.) dio je Istočnogotskoga Kraljevstva. Točnije, tada taj strategijski i prometno vitalno važan dio zapadnog međurječja predstavlja upravnu jedinicu pod nazivom *Pannonia Savia* sa središtem u kasnoantičkoj Sisciji. Voditelj upravne pisarne Teodorika Velikog - Kasiodor (*Cassiodorus* 490.-583.) obavještava nas tridesetih godina 6. stoljeća kako je vladar Istočnih Gota skrbio o održavanju poštanske službe i onodobne cestovne mreže. Pritom, od vitalne važnosti bila je Vipavska dolina i, dakako, posebice riječna dolina Save kao jedina prometna ar-

terija prema Sisciji i na istoku međurječja kasnoantičkoj metropoli Sirmiju.

U 5. i 6. stoljeću promatrani dio Panonije i, posebice susjedni Norik, relativno su gusto naseljeni germanskim skupinama federata, smještenim pretežito na malim visinskim utverdama,¹² odnosno miješanim pučanstvom u ostacima većih urbanih središta.¹³

U kasnoj antici granica Italije i Panonije tekla je jugoistočno od Emone, najvjerojatnije istočno od claustra *Alpium Iuliarum*.¹⁴

Prema J. Šašelu, Emonu je iz Italije izdvojio Justinijan I. nakon što je osvojio Dalmaciju i Saviju, a prije nego što je i u Italiji svladao Ostrogoite. Točnije, neposredno prije nego ju preoblikuju Langobardi.¹⁵ Stoga je u promišljanju mogućeg povijesnog tijeka na promatranom prostoru zapadnog dijela

¹² CIGLENEČKI, SLAVKO, Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. stoljeća vzhodnoalpskem prostoru, Ljubljana

¹³ ŠAŠEL, 1992., 826.

¹⁴ ŠAŠEL, J., *Alpes Iuliae*, *Arh. Vest.* 21-22, 1970.-1971., 33.-44.; MARGETIĆ, 1992., 156., n. 82.

¹⁵ ŠAŠEL, 1970.-1971., 42., n. 50.; MARGETIĆ, 1992., 156., n. 83.

međurječja Drave i Save, od prvorazredne važnosti korištenje upravo izvora iz sredine 6. stoljeća. Dakle, iz epohe u kojoj se najvjerojatnije preoblikovala slika patriae Savije. Na sreću, tu nam pomaže anonimni geograf iz Ravenne (ANONYMUS RAVENNAS), klerik, koji je živio vjerojatno u drugoj polovini 7. ili prvoj polovini 8. stoljeća, a u svojoj kompilaciji - KOSMOGRAFIJA, koristio je rano i kasnoantičke izvore, među kojima i "gotske", kako to sam naglašava.¹⁶ Anonimni Ravenjanin je za svoj opis upotrijebio vrelo iz sredine 6. stoljeća.¹⁷ Navodeći patriae, tj. onodobne upravne jedinice, dvije Panonije (*inferior et superior*), nastavlja opisom patriae Valerije. Pritom doslovno navodi:

3 *Item iuxta ipsam Pannoniam est*
4 *patria quae dicitur Valeria, quae et me-*
5 *dia appellatur provincia...*¹⁸

Dakle, u Kozmografiji se spominje patria Valeria, koja se naziva i "središnja" (*media*), jer je njezin položaj središnji u odnosu na susjedne patriae (*Carneola, Alpes Iuliana, Histria, Dalmatia*).

Ta se patria, tj. Valeria, prema našem uvjerenju, nalazila na mjestu Dioklecijanove provincije *Pannonia Savia*. Prema anonimnom Ravenjaninu, Valeria je obuhvaćala *Atamine*, tj. Emonu (Ljubljanu), koja je u doba Dioklecijana pripadala Italiji. Valeria je graničila s Carantaniom, Carneolom (*Alpes Iuliana, Carnech*), *Liburniom Tarsaticensis* (sl. 3.).¹⁹

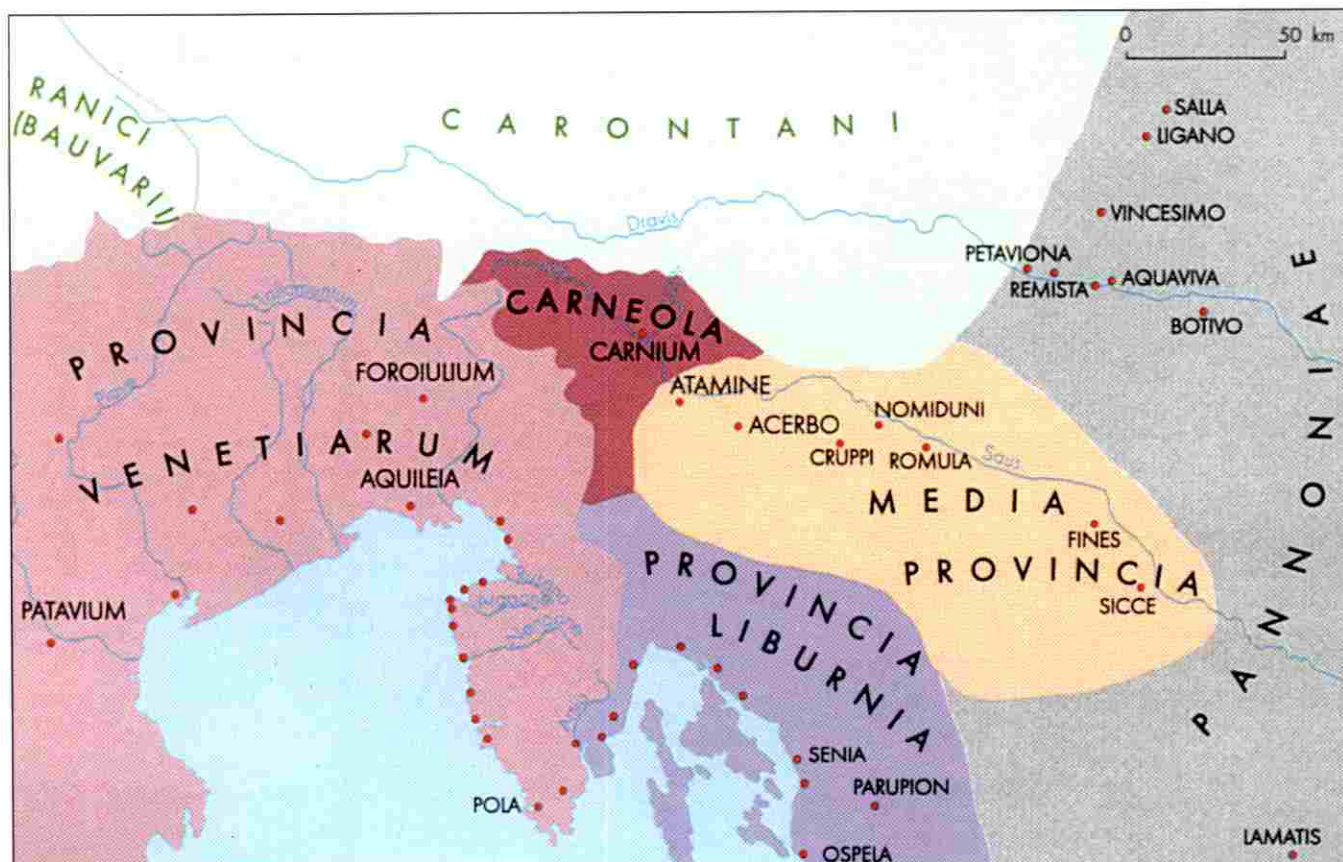
Arheološkom metodom uspjelo je slovenskim arheolozima ocrtnati područje, kojega je sredinom 6. stoljeća bizantski

car Justinijan I. (527.-565.) prepustio Langobardima u Noriku (*Pólis Norikón*) i u Panoniji (*ohirómata epi Pannonías*).²⁰

Naime, kako bi onemogućio prodor Franaka prema Jadranu, odnosno stvorio protutežu Istočnim Gotima, car Justinijan I. zaključio je 546. godine s langobardskim kraljem Audoinom savez, prema kojem je Langobardima prepustio istočni dio *Noricuma Mediterraneuma*, kasnoantičku provinciju Saviju, utvrde u Panoniji, mnoga druga naselja i velike svote novca.²¹ Tako su Langobardi 546./547. postali čuvari prometnih pravaca prema Panoniji i istočnom dijelu carstva. Utvrde, na koje je u Panoniji upozorio Prokopije iz Cezareje, mogu se ubicirati na temelju langobardskih nalaza na području od Siscije do ljubljanskog područja ili čak do utvrde *Carnium* (Kranj). Raspored utvrda upućuje na obrambenu zonu kroz središnji i istočni dio Slovenije i Hrvatske (sl. 4.).²²

Bizantski car Justin II. (566.-578.) po dolasku na vlast, nakon Justinijanove smrti (565.), primijenio je prema barbarskim narodima na sjevernim granicama europskog dijela Bizanta (Avari, Gepidi, Langobardi) svoju novu političku i

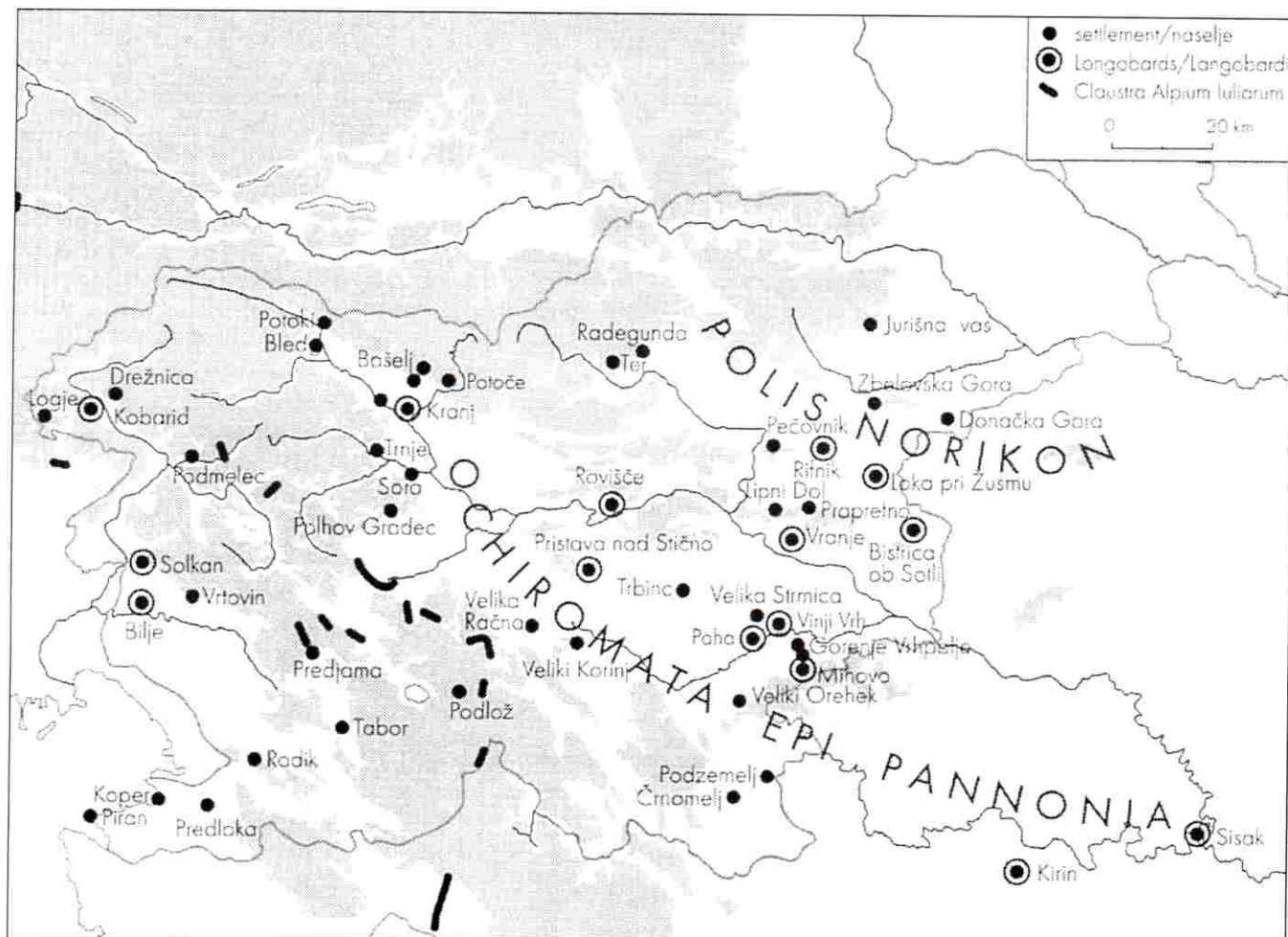
- 16 J. SCHNETZ, *Ravennatis Anonymi Cosmographia. Itineraria Romana*, vol. 2, Lipsiae, 1940., 51.-52., (4, 19); ŠAŠEL, 1992., 825.; MARGETIĆ, 1992., 156., n. 78.
17 MARGETIĆ, 1992., 156.
18 23. IV., 20. str. 219., ed. Pinder-Parthey
19 ŠAŠEL, J., *Alpes Iuliana, Arh. Vest.* 21-22, 1970.-1971., 20. i d.
20 CIGLENEČKI, 1999., 295., sl. 7.
21 Procopius, *Gotenkriege*, 3, 33, 10.-12.
22 Isti, 1999., 295.

Sl. 3. Karta područja kojeg je car Justinijan I. 546. godine dodijelio Langobardima (prema CIGLENEČKI, 1999., Fig. 7)

Abb. 3. Landkarte des Gebiets, das Kaiser Justinian I. im Jahr 546 den Langobarden zukommen ließ (nach CIGLENEČKI, 1999., Abb. 7)

Sl. 4. Područje patria Valeria, quae et media appellatur provincia prema opisu anonimnog geografa iz Ravenne u Kozmografiji (prema BRATOŽ, 1999.)

Abb. 4. Das Gebiet von patria Valeria, quae et media appellatur provincia nach der Schilderung eines anonymen Geografen aus Ravenna in Kozmografija (nach BRATOŽ, 1999).

stratešku koncepciju, pa je u okviru širega dogovora s Langobardima godine 566. odstupio proširenu Saviju kao prvi korak u ostvarivanju međusobnih obveza.²³ Bio je to važan potez kojim je Bizant zadržavao ekspanziju Franaka pod kraljem Theudebertom I. prema istoku, a ujedno je osiguravan vitalno važan prometni pravac dolinom Save, koji je istok, tj. Sirmij, preko Siscije povezivao s ulazom u Italiju dolinom rijeke Vipave.

Nakon što su godine 567. Langobardi uništili Gepide, a Bizant ponovno zauzeo Sirmij, stvoreni su, posebice u Panoniji, novi geopolitički odnosi koji su nakon 42 godine zadržavanja u Panoniji Langobarde naveli na plansko iseljavanje prema zapadu. Na Uskrs, 1. travnja 568. sele Langobardi pod kraljem Alboinom u Italiju, a sobom vode pridružene Alamane, Bugare, Gepide, Noričane, Pannone, Sarmate, Sveve i druge narode.²⁴ Pritom su, prema vijestima Marija iz Avanches, spalili svoju patriu Panoniju.²⁵ Dakle, Lango-

bardi su najvjerojatnije godine 568. napustili i panonski prostor patriae Valerije, kojemu je središte vjerojatno bila kasnoantička Siscija, a u kojoj anonimni geograf iz Ravenne navodi civitates. To su: *Sicce* (Siscia), *Fines* (Degoj kraj Gline), *Romula* (Kamensko? kraj Karlovca), *Nomiduni* (Neviodunum - Drnovo), *Cruppi*, *Acerbo* (Št. Vid kraj Stične) i *Atamine* (Emona).²⁶

Na ovom mjestu valja upozoriti na važan detalj koji Pavao Đakon navodi u izvoru *Historia Langobardorum* u svezi preseljenja Langobarda 568. godine. Pavao Đakon doslovno navodi:

“(7) Sada prepusti Alboin vlastitu zemlju, naime Panoniju, svojim prijateljima, Hunima [Avarima], ali pod uvjetom, ukoliko bi Langobardi bilo kada ponovno bili prisiljeni vratiti se kući, da tada mogu potraživati svoju staru zemlju.”²⁷

Odlaskom Langobarda iz Panonije, pa dakle i iz međurječja Drave, Dunava i Save stvoren je kratkotrajan demografski vakuum. Već osamdesetih godina 6. stoljeća (587.-588.) istočni val Slavena preplavio je celjsku i ljubljansku kotlinu, pa su biskupi Celeie i Emone u izbjeglištvu.²⁸ To je

²³ MARGETIĆ, 1992, 156.

²⁴ Pauli historia Langobardorum, Lib. II., Nr. 26.

²⁵ MARGETIĆ, 1992, 155, n. 72.

²⁶ 23. IV., 20. str. 220., ed. Pinder-Parthey.; U svezi s oikonomom *Atamine* zanimljivo je tumačenje koje nam predlaže Šasel (1992., 825.); TABVLA IMPERII ROMANI, Foglio L 33, Roma, 1961.: 19 (ACERVO), 19 (AD FINES), 54 (NEVIODVNVM), 62 (ROMVLA)

²⁷ Historia Langobardorum 2, 5.-7.

²⁸ Hist. Lang. 3, 36.; GRAFENAUER, B., Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arh. vest. XXI-XXII, Ljubljana, 1970.-1971., 26.

prema Grafenaueru i doba svršetka romansko-langobardskog castella *Carnium* (Kranj) i langobardskog uporišta u Meglarju (*Medaria?*) u donjoj dolini Zile (*Zellia?*).²⁹

Stanje je postalo dramatično u doba vladavine bizantskog cara Tiberija I. Konstantina (578.-582.), a posebice za Maurikija (582.-602.), jer su avarsko-slavenskim prodorom 579.-581. dosegnute, čini se, granice Istre, tj. ostaci *claustra Alpium Iuliarum*.³⁰

Bizantskim prepuštanjem kasnoantičke metropole Sirmija Avarima 582. godine nastupila je, svakako, najveća prekretnica, jer je de facto prekinuta osovina *Sirmium - Siscia - Aquileia*.³¹ Nakon pada Sirmija, demografsku prazninu nastalu u međurječju Drave, Dunava i Save postupno popunjavaju Slaveni i Avari, jer desetak godina kasnije (591.) znamo kako su Slaveni već dosegli gornji tok rijeke Drave (*Virunum, Teurnia, Aguntum*), odnosno da već provaljuju u Ilirik.³² Car Maurikije se nakon sklapanja mira godine 591. s Perzijom, okrenuo 592. protiv langobardskoga kralja Agilulfa u Italiji, odnosno na donjodunavskom limesu protiv Slavena (592., 594., 595./6. i 599) i Avara. Radi olakšanja bizantskog pritiska u Panoniji, Avari su poduzeli snažan protudar na Dalmaciju (596.), odnosno na zapadu u Istri, angažirajući pritom Slavene, koje je, primjerice, godine 599. pobijedio egzarh Kalinik kraj Kopra.³³

Za našu je raspravu posebno važan podatak, kako papa Grgur I. u pismu upućenom u srpnju 600. godine Maksimu, salonitanskom biskupu, spominje *Sclavorum gentem* koji *per Histriae* nalaze prilaz (*aditum*), najvjerojatnije Vipavskom dolinom u Italiju.³⁴ To znači da su svi pohodi prema Istri, tj. Italiji, ali i prema Dalmaciji, prolazili zapadnim dijelom međurječja Drave i Save, dakle nekadašnjom patrijom Valerijom, kojom je prolazio posebice važan strateški prometni pravac dolinom rijeke Save (Posavinom). Dakle, papa Grgur I. jasno poručuje kako se Slaveni već godine 600. nalaze u Istri, odnosno *de facto* na tlu Italije, jer je Istra još od doba cara Augusta pripadala desetoj italjskoj regiji, pa

su Slaveni u Istri bili *de facto* na onodobnom talijanskom ozemlju.³⁵

Sukladno tome, može se potpuno opravdano pretpostaviti kako je i duboko "zaleđe", kao avarsko pretpolje prema Zapadu, već bilo u to doba, tj. od oko 600. godine nadalje, naseljeno Slavenima. Na tom krucijalnom položaju na tlu nekadašnje istočnogotske patriae Savije (493.-546.), a potom (546.-568.) langobardske patriae Valerije, priljevom Slavena, osobito u razdoblju 582.-600., oblikuje se u postupnom etnogenetskom procesu, najvjerojatnije, prvotna jezgra trajnog ranoslavenskog naseljavanja.

Slavensku nazočnost na prostoru između Panonske nizine i Furlanije dokazuju pisana vrela između godine 582. i 610.³⁶

Pustošenja i stradanja urbanog i ruralnog života u Panoniji na svršetku 6. stoljeća zahvatila su, svakako, i promatrano područje zapadnog dijela međurječja Drave i Save, kojemu je gravitacijskim središtem bio kasnoantički velegrad *Siscia*. Oko godine 600. ili nešto prije, pada Siscija, važno raskrižje vodenih i kopnenih putova, ali se u gradu održavaju rudimentarni oblici života. Kontinuitet Siscije očuvan je u nazivu Sisak koji upućuje na slavizaciju prostora.³⁷

Prema vijestima Pavla Đakona zaključili su godine 601./602. Langobardi i Avari ugovor (*pax aeterna*) protiv Bizanta.³⁸ Time su okončani dugotrajni pregovori Avara s Langobardima, koji su otpočeli još prije 592. i 596. godine.³⁹

Višegodišnja politika furlanskih vojvoda bila je probizantska sve do 603. godine, tj. do razdoblja kada je pod snažnim Agilulfom langobardsko kraljevstvo doživljavalo očit uspon, a Bizant je stjeran u defanzivu i povlačenje zbog politike novog cara Foke (602.-610.).⁴⁰ To je doba u kojem Slaveni iz zaleđa jadranske obale, primjerice godine 602., osvajaju najveći dio Istre,⁴¹ odnosno nešto kasnije, 610. godine Avari spaljuju *Forum Iuli*.⁴² Ta je godina posebice bitna za našu raspravu, jer su tada, poslije smrti furlanskog vojvode Gisulfa II., nasljednicima postali njegovi prije spominjani sinovi Tasso i Cacco.⁴³

Godine 611. langobardski kralj Agilulf zaključio je mirovni savez s bizantskim carem Hiraklijem (610.-641.) i Francima, ali iste godine Slaveni su nanovo napali Istru.⁴⁴

Na temelju dosad iznesenoga razvidno je kako su ovi prostori oko 600. i sve do oko 611. godine poprištem ratnih sukoba Avara i Istočnorimskog Carstva, u kojima na strani Avara sudjeluju Slaveni i ostali susjedni pokoreni narodi. To je, vjerojatno, razdoblje trajnoga ranoslavenskog naseljavanja na području sjeverno i, što je posebice važno za ovu raspravu, i istočno od Istre. Konačno, Slaveni i ostali, susjedni narodi koje su pokorili Avari, tvore tampon pojas koji ocrtava

²⁹ GRAFENAUER, B., Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov. *Zgod. čas.* 4, Ljubljana, 1950., 23.-126., (61.)

³⁰ Andr. Dandolo, Chron. VI 2, 6: *Cum Avaros Sirmium invasissent, usque ad muros longos pervenerunt incipientes a finibus Istriae...*

³¹ Menander Protector, Fragment 65f; Johannes von Ephesus, Kirchen-geschichte 6, 30.-33.; Theophylactus Simocata, Geschichte 1, 3, 2-4, 4.

³² Papa Grgur Veliki obraća se, u pismu upućenom prefektu Jobinu, *de facto* ilirskim biskupima da prime protjerane biskupe (PANTELIĆ, 1993., p. 43., n. 140. - Mansi Collectio conciliorum IX., p. 1065.)

³³ MARGETIĆ, 1992., n. 117.

³⁴ M. KOS, K poročilo Pavla Diakona o Slovencih, *čas. zgod. narod.* 26, Ljubljana, 1931., 209.-210.; MARGETIĆ, 1992., 160., n. 120.

³⁵ Mansi, Collectio conciliorum VIII, p. 135.; Ann. Ecc. VII., p. 135.; MARGETIĆ, 1992., 160.

³⁶ ŠASEL, 1992., 823.

³⁷ U Sisciji su, prema arheološkom inventaru, snažno zastupljeni "panonski" Langobardi, etnička komponenta romanskog i inoga autohtonog puka. Prokopije spominje starosjedilačko pučanstvo *Siskioi*, dok u istočnom dijelu međurječja Drave i Save poznaje Pannone, Sveve (*Suavi*) i dr. J. Šasel je, čini se, opravdano pretpostavljao kako je za Istočnorimsko Carstvo u 7. stoljeću bilo vrlo važno održavati utvrdu *Siscia* i vezu tog grada s utvrdom *Burnum* (Ivoševci), kao zaleđem u Dalmaciji (ŠASEL, J., *Siscia*, in *RE Suppl.* XIV (1974.), 728.). Stoga Šasel pretpostavlja kako su avarski pljačkaški upadi iz Panonije - središta kaganata, prolazili prometnim pravcem preko *Poetovio* (Ptuj) prema Italiji, tj. Furlaniji

³⁸ MARGETIĆ, 1992., 162., n. 137.

³⁹ MARGETIĆ, 1992., 160., n. 116.

⁴⁰ Probizantski vojvoda Gisulf II. pomirio se s langobardskim kraljem Agilulfom, saveznikom Avara u ratu protiv Bizanta. (Vidjeti: MARGETIĆ, 1992., 159., n. 111)

⁴¹ *Hist. Lang.* 4., 24. (Godine 602.: *Inter haec Langobardi cum Avaribus et Sclavis Historum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastaverunt*)

⁴² ŠASEL, 1992., 823.

⁴³ *Hist. Lang.* 4., 38.

⁴⁴ *Hist. Lang.* 4., 40.

va zapadnu granicu kaganata. Uvjereni smo kako je i zapadni dio međurječja Drave i Save poprimio takvu sliku. S pojavom prvih Slavena na tom području može se računati svakako potkraj 6. stoljeća, dok se u razdoblju 600.-615. godine može dokazati postojanje slavenskog naseljavanja.⁴⁵

Skromne pisane izvore dopunjuju toponomastički i arheološki podaci. Dolaskom Slavena svekoliki krajobraz doživljava sveobuhvatnu preobrazbu, a vidljivu promjenu doživljavaju i nazivi naselja koja novi doseljenici zatječu na području njihova trajnog naseljavanja. Na te metamorfoze oikonima u literaturi već je ukazivano.⁴⁶ Nazivi za određene kategorije naselja (*Dunaj, Budim, Vas*), utvrđenih na povišenom zemljištu (*Gradac, Grič*) ili nizinskih s opkopom (*Obor*⁴⁷, *Kruga, Gradišće*), potom za križišta puteva (*Sopot*), jasno govore o postupnom, dakle, planiranom trajnom naseljavanju Slavena na nenapućenom ili slabo nastanjenom području, opustošenom tijekom velikih valova seoba narodnosnih skupina. Pored oikonima koji su svakako prvi doživjeli preobrazbe, logično je da se postupno jezično mijenja svekolika slika toponimije prostora. U središnjoj Hrvatskoj, tj. zapadnom dijelu međurječja Drave i Save oblikuje se novi krajobraz, označen novim hidronimima i oronimima. Na etnička preslojavanja upućuju etnonimi (*Duljeb-Duljepska, Vindi-Vindija - Slaveni*), koji su trajno obilježili ovo područje od rijeke Drave do Dinarida i na jugu do Jadrana. Nazivi iz duhovne sfere Slavena, posebice u svezi s praslavenskom mitologijom stvaraju novi jezični supstrat. Unutar njega prepoznajemo nazive kojima je ishodište u ranoslavenskom panteonu, poput božanstva *Volos* ili *Veles* (Volinja, Veles, Veleškovec), *Jarilo* (Jarun, Jerovec i sl.).⁴⁸ Ti su nazivi poput jezičnih fosila iz doba ranoslavenskog naseljavanja do danas obilježili promatrani prostor.

Relativno slabija arheološka istraženost tog dijela međurječja Drave i Save nam omogućuje oblikovanje temeljne slike, posebice kada je riječ o kasnoantičkom gradu Sisciji. Kontinuitet života Siscije zasvjedočen je, kako pretvorbom oikonima, tako i pisanim vrelima,⁴⁹ odnosno arheološkom baštinom. Naime, pored ranoavarskih uzoraka za tiještenje,⁵⁰ pojavljuju se bizantski⁵¹ i ostali arheološki nalazi.⁵²

Na preostalom prostoru ovog međurječja registrirani su usamljeni arheološki nalazi koje pouzdano možemo pripisati dobu ranoslavenskog naseljavanja na svršetku 6., odnosno početku 7. stoljeća. Riječ je, primjerice, o lučnoj fibuli dnjepravskog tipa otkrivenoj na području Zagreba u Stenjevcu.⁵³

odnosno vjerojatno o ranoslavenskoj posudici pronađenoj u Petrovini jugoistočno od Zagreba.⁵⁴ Na istaknutom pogodnom položaju zvanom *Grič*, odnosno *Gradec*, jednoj od starih urbanih jezgri Zagreba, arheološkim je istraživanjem dokazano postojanje nekakve utvrde koja se dendrokronološkom metodom može pouzdano datirati u sredinu 7. stoljeća, točnije 679. godinu.⁵⁵ Na istom položaju u Zagrebu (*Gradec*) registriran je usamljeni nalaz brončanog novca cara Justina II. (565.-578.) i carice Sofije.

Zanimljivo je ustvrditi kako su, zasad, na promatranom području dokazani izuzetno rijetki arheološki tragovi avarske nazočnosti. Naime, pored već spomenutih usamljenih ranoavarskodobnih nalaza iz Siska, jedino trobrida strelica iz kasnoantičkoga utvrđenog refugija na brdu Kuzelin na Medvednici iznad Zagreba možda indicira avarsku nazočnost, odnosno objašnjava doba propasti i prestanka utvrde.⁵⁶

Slaveni naseljeni u uzastopnim raznolikim skupinama u međurječju Drave, Dunava i Save predstavljali su potkraj 6., a posebice u 7. stoljeću, najvjerojatnije avarsko pretpolje, odnosno zapadno krilo ranoavarskog kaganata, usmjereno prema Bajuvarima i, dakako, Francima. Iz toga su prostora, još od svršetka 6. stoljeća do 610. godine riječnim dolinama Drave, Save i Mure uzvodno, slavenski i, kako to dokazuju etnonimi, drugi susjedni narodi pod avarskim vodstvom (Bugari, Duljebi, Hrvati), dakako za potrebe Avara, prodirali prema alpskom području.⁵⁷

Svijet slavenskih doseljenika, izmiješanih sa starosjedilačkim pučanstvom, živio je na rubu interesa Bizantskog Carstva, avarskog kaganata i Zapada, koji se tijekom 7. stoljeća još nije konsolidirao. Unutar toga područja odvijao se proces propadanja kasnoantičkog svijeta, jer je slavensko osvajanje ukinulo rimski red u kasnoantičkim provincijama i uspostavilo rodovsku vlast.⁵⁸ S izuzetkom nekih ostataka života u središtima koja se spominju u *Kozmografiji* anonimnog Ravenjanina, općenito se rastaču ostaci urbaniteta na jugu Panonije.

Na prostoru nekadašnje *patriae* - provincije Savia (*Pannonia Savia*), sa središtem u još uvijek vitalnoj Sisciji, dakle u središnjem dijelu Hrvatske, mogla se tijekom procesa slavenske etnogeneze u 7. stoljeću, a posebice kasnije do svršetka 8. stoljeća, oblikovati kao polietnička tvorba sa slavenskom tradicijskom jezgrom, gentilna vlast s knezom na njezinu čelu. Ta je zajednica, s dominantnom rodovskom vlasti panonskih Slavena i vjerojatnim sjedištem njihova

⁴⁵ ŠASEL, 1992., 824., 828.

⁴⁶ ŠASEL, 1992., 825.

⁴⁷ SUIĆ, Mate, OČJENA RADA L. MARGETIĆA: "KONSTANTIN PORFIROGENET I VRIJEME DOLASKA HRVATA", ZBORNIK HISTORIJSKOGA ZAVODA JAZU, Vol. 8., Zagreb, 1977., 89.-100., (97.)

⁴⁸ BELAJ, Vitomir, *Hod kroz godinu*, Zagreb, 1998.

⁴⁹ ŠASEL, 1992., 619.

⁵⁰ Među nalazima ranoavarskog doba (kasno 6. ili rano 7. stoljeće) iz Siscije potječu dva uzorka za tiještenje opreme za konje, vjerojatno vlasništvo zlatara i križoliki razdjelnik konjske opreme od pozlaćene bronce (VINSKI, 1956., p. 78.-79.; ISTI, 1958., p. 27.)

⁵¹ Iz Siscije (Sisak) potječu bizantski okovi kopče tip Korint iz 6./7. stoljeća (SIMONI, 1989., p. 124., n. 55.), odnosno bizantski novac u kontinuitetu 7.-12. stoljeća (ŠASEL, 1992., 619.)

⁵² U arheološkom fundusu kasnoantičke Siscije zapaženo mjesto pripada ostavštini "panonskih" Langobarda iz 6. st. Kontinuitet života u 6. stoljeću dokazuje križolika fibula (SIMONI, 1989., 122. (29). langobardska posudica, lučna fibula, brončana jabučica langobardskog mača, kopčice za obuću, predice i kopče, kopče s trnom nalik životinjskim glavama. Na svršetak 6. stoljeća upućuju dvije fibule, zlatna košarasta naušnica i narukvice (SIMONI, 1989., 122.-124.)

⁵³ Brončana fibula dnjepravskog tipa s antropomorfnom nožicom pripisuje se skupini *Rybakov-Werner* (WERNER, 1950.)

⁵⁴ VINSKI, 1954., 78.

⁵⁵ GOLDSTEIN, 1995., 288.

⁵⁶ SOKOL, V., 1998., XXX.

⁵⁷ DAIM, F., SZAMEIT, E., 1996., 319.

⁵⁸ KATIČIĆ, Radoslav, LITTERARUM STUDIA, *Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 1998., 129.

kneza u Sisciji, okupila preostatke autohtonoga romaniziranog pučanstva, germanskih, slavenskih i turkojezičnih narodnih skupina (Avara, Bugara).

Možda se, promatrano u svjetlu povijesne obavijesti Pavla Đakona, a prije svega najnovijeg podatka, prepoznatog na renesansnom zemljovidu Abrahama Orteliusa iz 16. stoljeća, može i područje Zellia (*regio Zellia*), doista pokušati tražiti u zapadnom dijelu međurječja Drave i Save. Dakle, unutar kasnoantičke *patriae* Valerije. U povijesnom pregledu ove rasprave pokušali smo iznijeti temeljnu sliku promatranog područja od sredine 6. do dvadesetih godina 7. stoljeća. Iz tog sažetog pregleda proizlazi naša pretpostavka, kako je Ravenjaninova *patria Valeria* mogla, u doba vladavine panonskih Langobarda (546.-568.), doista odgovarati proširenoj upravnoj jedinici *Pannonia Savia*, nazivanoj tako u doba prethodne istočnogotske vladavine (463.-536.?). Sredinom 6. stoljeća dobila je novi naziv - *Valeria*, a zvala se i *media*, jer je bila "središnja" po svom stratezijskom položaju. U izvorniku - *Kozmografiji* anonimnog geografa iz Ravenne ne postoji, dakle, naziv *Media* u funkciji sinonima za patriu Valeriju, već je riječ isključivo o pridjevu (*medius*), *media* u značenju središnji, središnja.

Zašto je netom iznesena misao bitna? Čini se zato, jer se na bakrorezu zemljovida Panonije i Ilirika, koji je potkraj 16. stoljeća tiskao Abraham Ortelius, (*Pannonia*), *Valeria* prikazuje kao zapadni, središnji dio međurječja Drave i Save, dok je istočni dio označen nazivom *Pannonia Interannia sive Ripariensis*, u kojoj se navode kao manja područja *Pannonia Bybاليا*, *Pannonia Savia*, *Pannonia Cibaliensis*, *Pannonia Sirmiensis vel Amantina* (sl. 1.).

Područje ZELIA, označeno kod Pavla Đakona kao *regio Zellia* nalazi se na toj karti sjeverozapadno od Siska (*Siscia*), a sjeveroistočno od naselja *Dantona*, najvjerojatnije Andautonije kraj Zagreba (sl. 2.). Mjesto *Medaria* ili kod Pavla Đakona *locus Medaria* na Orteliusovoj karti nalazi se južno od Siscije na lijevoj obali rijeke Kupe (*Colapis flu.*).

Bez obzira na očite mjestimične netočnosti pri upisu naziva aglomeracija, Ortelius je, čini se, pri sastavljanju svoje zanimljive karte Panonije i Ilirika svakako koristio, pored inih antičkih i srednjovjekovnih izvora i podatke iz *Historia Langobardorum* Pavla Đakona. Dakle, pisanog izvora 8. stoljeća. To se odnosi, s obzirom na nazive *Zelia* i *Medaria*, posebice na događaje koje Pavao Đakon donosi u svezi s godinom 610. Uvjereni smo da na temelju Orteliusove karte možemo naziv za područje ZELIA dovesti u logičnu svezu s imenom *regio Zellia* koju spominje Pavao Đakon. Na isti način i toponim *Medaria* odgovarao bi nazivu *locus Medaria* koji navodi isti izvor za događaje u svezi godine 610.

Pri crtanju karte A. Ortelius je svakako koristio neke njemu dostupne starije izvornike (*tabulae*, *itinerarije*, *peripluse*) iz kojih je crpio mnoštvo dragocjenih podataka, kako u svezi orografije i hidrografije, tako i upravno-administrativne podjele Panonije, odnosno njezine bogate i slojevite toponimije.

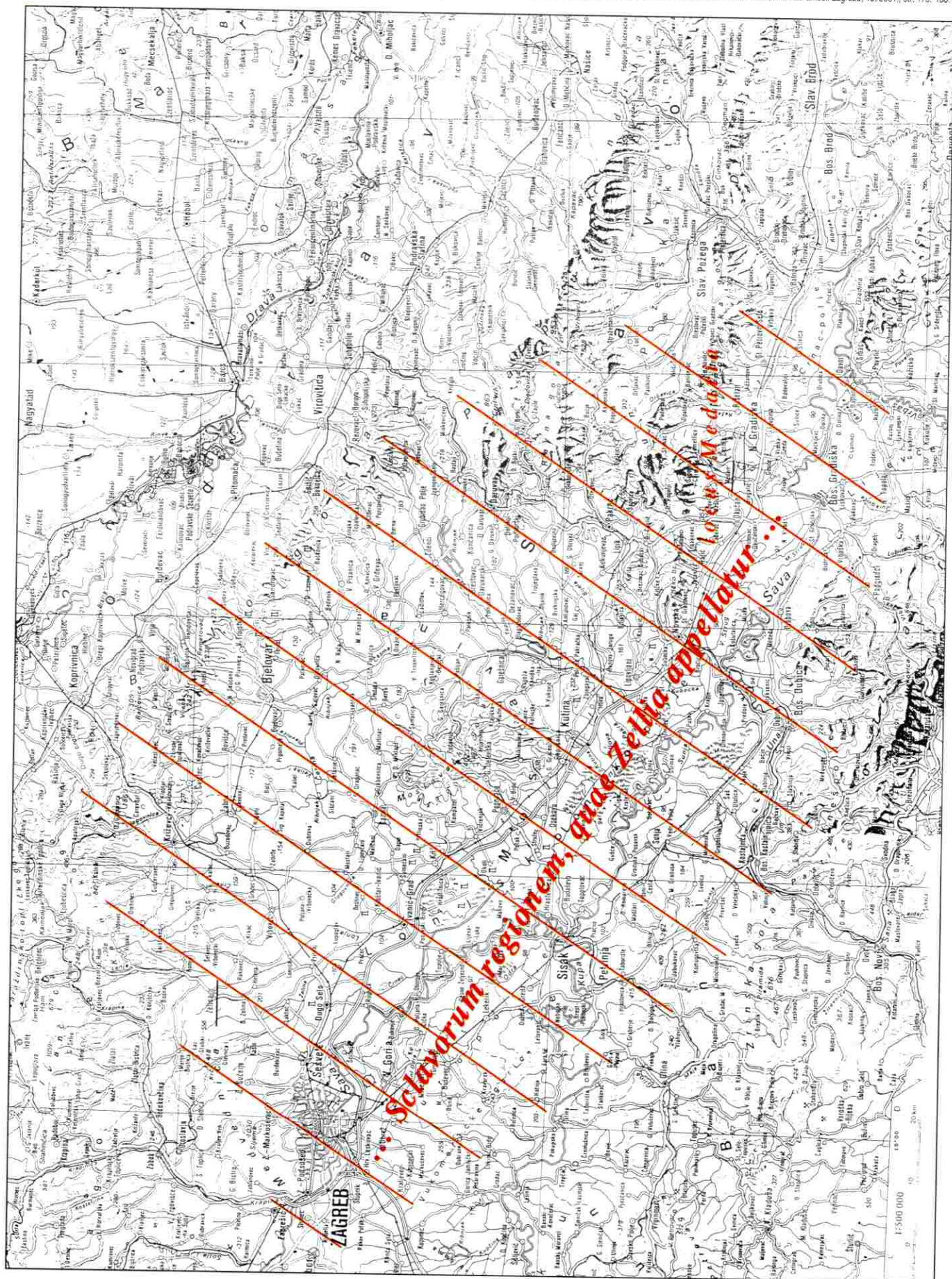
Pokušajmo u nastavku ubicirati *regio Zellia* i *locus Medaria*. Kao prihvatljiva ubikacija za područje *Zellia* proizlazi šire ozemlje današnjeg naselja Sv. Ivan Zelina, koje je u srednjem vijeku središte župe Moravče. Mjesto, tj. *locus Medaria* moglo bi doista odgovarati položaju naselja Meda-

ri, oko 8 km zapadno od Nove Gradiške u podnožju Pšunja, a uz važan posavski prometni pravac (sl. 5.).

Dakle, pretpostavljamo kako su sinovi furlanskog vojvode Gisulfa, Tasso i Cacco, naslijedili područje *Zellia* (*regio Zellia*), koje je sezalo do mjesta *Medaria* (*locus Medaria*) i bilo je naseljeno Slavenima, pa je s pravom Pavao Đakon pisao da je ono bilo *Sclavorum regionem*. Za to su područje Slaveni furlanskim langobardskim vojvodama u *Forum Iuli* plaćali podavanja (*pensionem*) sve do doba vojvode Ratchisa (do godine 740.). To je područje moglo biti od *Zeline* podno *Medvednice*, do naselja *Medaria*, današnjih *Medara* na lijevoj obali rijeke Save kraj Nove Gradiške. *Regio Zellia* poklapalo se možda već potkraj 6., a svakako početkom 7. stoljeća, dakle, od doba naseljavanja Slavena, sa središnjim dijelom nekadašnje *patriae Valeria*. Područje *Zellia* obuhvaćalo je dolinu rijeke Save, tj. važan prometni pravac, koji je već ranije, sredinom 6. stoljeća, bio posebno važan Justinijanu I., kada ga je 546. godine dodijelio Langobardima. Taj stratezijski važan prostor naselili su potkraj 6. stoljeća Slaveni, pa nas ne treba čuditi posezanje Gisulfovih sinova za nasljedem, jer su ti prostori i nakon odlaska Langobarda 568. godine u Italiju bili za njih vrlo bitni kao vrata Panonije, odnosno istočni ulaz u Italiju. Moguće je da su Slaveni sve do doba vojvode Ratchisa doista plaćali Langobardima podavanja, jer su temeljom ranije spominjanog ugovora s Avarima iz 568. imali *de facto* pravo na povratak u Panoniju. Prema tome i na područje *Zellia*.

Ukoliko prihvatimo iznesene pretpostavke, onda se logičkim čini da je zapadni dio međurječja Drave i Save predstavljao na prijelazu 6./7. stoljeće *Sclavorum regio*. Slaveni su baštinili posjed kojega su godine 568. napustili organizirano Langobardi, i u njemu se trajno naselili, tvoreći dio, u to doba uobičajenoga, zapadnoga obrambenog pojasa Avara.

Sl. 5. Detalj zemljovida središnjeg dijela Hrvatske s mogućim položajem područja pod nazivom regio Zellia i locus Medaria. Mjerilo 1:500 000

Abb. 5. Detail einer Landkarte Zentralkroatiens mit der möglichen Lage von regio Zellia und locus Medaria. Maß 1:500 000.

LITTERATURA

CIGLENEČKI, S., 1987., *Višinske utrlbe iz časa 3. do 6. stoletja v vzhodnoalpskem prostoru*, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. Im Ostalpenraum. Dela 1. razr. SAZU 31., Ljubljana

DAIM, F., SZAMEIT, E., 1997., Awaren und Slawen. Frühe Slawen am oberen Donau- und Ostalpenraum. Reitervölker aus dem Osten Hunnen und Awaren. Eisenstadt, 199., 317.-320.

DIETZ, K., 1988., Schriftquellen zur Völkerwanderungszeit im pannonischen Raum (vom 378-584 N. Chr.), GERMANEN, HUNNEN UND AWAREN, SCHÄTZE DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT, Nürnberg, Frankfurt am Main, 27.-67.

GOLDSTEIN, L., 1995., *HRVATSKI RANI SREDNJI VIJEK*, Zagreb

GRAFENAUER, B., 1970.-1971., Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, *Arh. vest.* XXI-XXII, Ljubljana

GRAFENAUER, B., 1950., Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, *Zgod. čas.* 4, Ljubljana, 23.-126.

KATIČIČ, R., 1998., LITTERARUM STUDIA, *Knjževnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovekovlja*, Zagreb

KOS, M., 1931., K poročilom Pavla Diakona o Slovencih, *čas. zgod. narod.* 26, Ljubljana

MARKOVIĆ, M., 1993., DESCRIPTIO CROATIAE, Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata, Zagreb

MARGETIČ, L., 1992., Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, *Arh. vest.* 43, Ljubljana

PANDŽIĆ, A., 1988., PET STOLJEĆA ZEMLJOPISNIH KARATA HRVATSKE, Zagreb

PANTELIĆ, S., 1993., *Najstarija povijest Hrvata*, Mainz

PANTELIĆ, S., 1997., Die Urheimat der Kroaten in Pannonien und Dalmatien, *Symbolae Slavicae* 26, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien

PANTELIĆ, S., 2000., *HRVATSKA KRSTIONICA*, Mainz

SIMONI, K., 1989., Nalazi iz vremena seobe naroda u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu, *VAMZ.* 3. Serija, sv. 22 (1989.), Zagreb, 107.-134.

SCHNETZ, J., 1940., Ravennatis Anonymi Cosmographia. Itineraria Romana, vol. 2, Lipsiae, 51.-52. (4, 19)

SOKOL, V., 1994., Das spätantike Kastrium auf dem Kuzelin bei Donja Glavnica, *Arheol. Vest.* 45, Ljubljana, 199.-205.

SUIĆ, M., 1977., OCJENA RAĐA L. MARGETIČA: "KONSTANTIN PORFIROGENET I VRIJEME DOLASKA HRVATA", ZBORNIK HISTORIJSKOG ZAVODA JAZU, Vol. 8., Zagreb, 89.-100.

ŠAŠEL, J., 1974., Siscia, in *RE Suppl.* XIV (1974.), 728.

ŠAŠEL, J., 1970.-1971., Alpes Iuliana, *Arh. Vest.* 21-22, Ljubljana, 33.-44.

ŠAŠEL, J., 1992., OPERA SELECTA, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr., Ljubljana

ŠTIH, P., PERSIĆ, J., 1985., Problem langobardske vzhodne meje, *Zgod. čas.* 35, Ljubljana

TABVLA IMPERII ROMANI, 1961., Foglio L 33, Roma

VINSKI, Z., 1954., Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme?, *Archeol. Jug.* 1, Beograd, 71.-82.

VINSKI, Z., 1956., Nalaz iz Velike Kladuše i problem naušnica tipa okrenute piramide, *Glasn. Zem. Muz. Arheol.* 9, Sarajevo, 63.-84.

VINSKI, Z., 1958., O nalazima VI. i VII. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *Opuscula archaeologica* 3, Zagreb, 13.-65.

WERNER, J., 1950., Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, Reinecke Festschrift, Mainz, 150.-172.

IZVORI

Andr. Dandolo, Chron. VI 2, 6.

Paulus Diaconus - Historia Langobardorum
ABEL, O., Paulus Diakonus und die Geschichtsschreiber der Langobarden, Essen-Stuttgart, 1986.; KARAYANNOPULOS, J. u. WEIB, G., Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453), Wiesbaden, 1982.

Menander Protector, Fragment 65 f.
DOBLHOFFER, E., Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren, Graz-Wien-Köln, 1955.

Johannes von Ephesus, Kirchengeschichte 6, 30.-33.
SCHÖNFELDER, J. M., Die Kirchengeschichte des Johannes von Ephesus, München, 1862.; ALTANER, B. u. STRUBER, A., Patrologie, Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter, Freiburg, 1980., 229.; KARAYANNOPULOS, J. u. WEIB, G., Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453), Wiesbaden, 1982., 288.

TABVLA IMPERII ROMANI, Foglio L 33, Roma, 1961.

Theophylactus Simocata, Geschichte 1, 3, 2-4, 4.
SCHREINER, P., Theophylaktos Simokates, Geschichte, Stuttgart, 1985.

Procopius, Gotenkriege, 3, 33, 10-12.
VEH, O., Prokop, 5 Bde., München, 1966.-1977, 23. IV., 20, str. 219., ed. Pinder-Parthey

... *Sclavorum regionem, quae Zelia appellatur* ...
von Paulus Diaconus

HISTORISCHE (RENAISSANCE-) KARTOGRAPHIE DIE NEUE FORSCHUNGSQUELLE FÜR DAS FRÜHMITTELALTER IN KROATIEN

Historische Landkarten stellen eine erstklassige Forschungsquelle für die Gegebenheiten der Antike, besonders aber für das Mittelalter auf dem Gebiet Kroatiens dar. Seitdem sich die Geographen der Antike - besonders Ptolemäus - mit dem Gebiet, das später als historischer Boden der Kroaten bekannt wurde, beschäftigt hatten, traf das aufmerksame Auge der Landkartenanalytiker immer wieder auf sehr interessante Daten, die in der Toponymie der Antike - unseres Erachtens auch in der frühmittelalterlichen Toponymie und somit auch in den ethnogenetischen Prozessen auf diesem Gebiet - tief verwurzelt waren.

Die Itinerarien der Antike - die ersten Landkarten, auf denen die Kartographen Ethnonyme, Hydronyme, seltene Oronyme, etwas häufigere Oikonyme, beziehungsweise Bezeichnungen für die römische administrative Aufteilung der Provinzen aufzeichneten -, bilden eine solide Basis, d.h. den Paradigma für spätere Landkarten, die in der Zeit der Renaissance im 15. und 16. Jahrhundert entstanden sind. Damals waren die kroatischen historischen Gebiete durch die Tragik der osmanischen Gefahr wieder einmal der wichtigste Kriegsschauplatz in Europa. Inspiriert durch ältere Vorlagen von Landkarten antiker Provenienz, besonders deren aus dem Ptolemäus-Kreis, schufen die Kartographen der Renaissance ihre Kupferstich-Meisterwerke, wo immer noch die Atavismen der Antike und - nach unserer tiefen Überzeugung - die Atavismen des Frühmittelalters zu sehen sind.

Wir möchten nun ein besonders interessantes Beispiel (Kurzfassung) darstellen, das, so scheint es, einem der Hauptthemen der internationalen Konferenz in Lwow unmittelbar zugeordnet werden kann.

Als Grundlage für unser Beispiel, über das wir hier berichten möchten, nehmen wir die Analyse der historischen Landkarten von Illyrien und Pannonien, die in der späten Renaissance im Jahre 1590 im Atlas des niederländischen Kartographen Abraham Ortelius gedruckt und veröffentlicht wurde (*Abb. 1*).

Ende des 16. Jahrhunderts waren die Überreste Kroatiens die Schutzmauer des christlichen Europas und mußten blutige Kriege mit osmanischen Eroberern führen. Die Ereignisse auf dem Kriegsschauplatz verfolgten die Kartographen

aus den benachbarten Ländern, aber auch aus den weiter entfernten Ländern, wie z.B. Niederlande.¹ Der wirtschaftliche Aufstieg der Niederlande nach den großen geographischen Entdeckungen führte in der zweiten Hälfte des 16. Jhs. unter anderem auch zur Entwicklung der niederländischen Kartographie. Das Zentrum dieser Entwicklung war Antwerpen, und Abraham Ortelius, Brüder Cornelius und Gerhard Jode, Gerhard Mercator waren die bekanntesten Herausgeber von damaligen großen Landkartensammlungen.

Abraham Ortelius ist der wichtigste Vertreter der niederländischen Kartographie. Er sammelte eine große geographische Bibliothek an - zahlreiche Skizzen, Landkarten, Schriften und Bücher. Mit Hilfe dieser Quellen stellte er die regionalen Landkarten und im Jahre 1570 den monumentalen Atlas "Theatrum Orbis Terrarum" zusammen.²

In der vierten, erweiterten Ausgabe - *Additamentum zum Atlas* - veröffentlichte A. Ortelius im Jahr 1590 in Antwerpen die schon vorhin erwähnte Landkarte von Pannonien und Illyrien (*Abb. 1*) bzw. PANNONIAE, /ET ILLYRICI VETERIS TABULA./Ex conatibus geographicis Abra/hami Ortelli Antverpiani. - aus der Vodopija-Sammlung./ Die Landkarte basiert auf der alten antiken Quelle "Die Fünfte Landkarte Europas"³ von Ptolemäus sowie auf den älteren, überwiegend mittelalterlichen Abschriften der antiken Werke, die Ortelius in seiner Bibliothek besaß.

Unsere Aufmerksamkeit galt den Toponymen, die auf der erwähnten Landkarte angeführt sind und die in *Historia Langobardorum* von Paulus Diaconus (*Abb. 2*)⁴, der erstklassigen historischen Quelle für das Frühmittelalter in Europa, bestätigt wurden. Die Toponymie mit nachweisbaren spätantiken und frühmittelalterlichen Ergänzungen und Redigierungen (6. und 7. Jh.) wirft ein neues Licht auf die ethnogenetischen Prozesse, oder - besser gesagt - auf die erste frühslawische Besiedelung sowie gewiß auch die Organisation des Zwischenstromgebietes Drau-Donau-Save - im Mittelalter Slawonien genannt.

Auf der eben erwähnten Landkarte von Ortelius aus dem Jahr 1590 sind nämlich das Gebiet Zelia und die Stelle *Medaria* (*Abb. 2*) dargestellt, was mit den historischen Daten in *Historia Langobardorum* von Paulus Diaconus übereinstimmt. Das Gebiet Zelia, auf der Landkarte als ZELIA gekennzeichnet, hat nichts mit der Stadt Celeia (auf der Landkarte etwas nördlicher eingetragen) zu tun. Dieses Detail läßt die Deutung Zelia = Celeia nicht zu und führt uns dazu, das Gebiet ZELIA und, natürlich, die Lage des Oikonyms Medaria, näher zu erforschen. Für besonders wichtig halten wir die Tatsache, daß dieses Gebiet und die Stelle Medaria innerhalb des Territoriums der ehemaligen Pannonia Valeria lagen, so wie dies aus der Ortelius-Landkarte klar ersichtlich ist (*Abb. 1* und *Abb. 2*).

¹ MARKOVIĆ, Mirko, DESCRIPTIO CROATIAE Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata, Zagreb, 1993, S. 134 u. w.

² MARKOVIĆ, 1993, S. 134, Fußnote 2. Etwas später (1578) veröffentlichte er das Werk "Synonymia geographica" mit umfangreichen Listen der Toponyme, wobei für jedes Toponym auch der Autor, der es als erster in der Antike erwähnt hatte, der Zeitpunkt der Änderung des Toponyms sowie der Autor, der es als erster im Mittelalter erwähnt hatte, angeführt worden sind. Dieses Werk ist die erstklassige Quelle für die Wiederherstellung unserer geographischen Namen von der Zeit der Antike bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. Ortelius hat nämlich ca. 200 Namen für Kroatien angeführt.

³ PANDŽIĆ, Ankica, PET STOLJEĆA ZEMLJOPISNIH KARATA HRVATSKE, Zagreb, 1988, B. 50, Nr. 39. Jedoch ist Marković (1993, 143) der Meinung, daß sich Ortelius für eine völlig moderne Landkarte entschieden hatte. Er hat also von niemandem kopiert, sondern versuchte, seine eigene Vision von Pannonien und Illyrien zu zeigen. Er hat eine Originalgrundlage für sein Werk geschaffen, und setzte die antiken Namen so ein, wie er dies für richtig hielt.

⁴ Paul. Diac., *Hist. Lang.* IV,38.

Sind wir mit dieser Interpretation und Analyse der Toponymie auf der Ortelius-Landkarte aus dem 16. Jahrhundert den echten, wesentlich älteren Originalquellen - den antiken und den frühmittelalterlichen Itinerarien und Landkarten, die uns wertvolle, in der Renaissance wieder bestätigte historische Daten über diese Gebiete - *de facto* näher gekommen? Deswegen werden wir in diesem Text versuchen, dieses komplexe Problem vom historischen, archäologischen und filologischen Standpunkt her in kurzen Zügen zu beschreiben, wobei wir natürlich auch die vermutliche Entwicklung der historischen Kartographie in der Vertikale von Claudius Ptolemäus bis zum 16. Jahrhundert berücksichtigen werden.

Am Beginn unserer Betrachtung blicken wir auf die erstklassige historische Quelle *Historia Langobardorum* von Paulus Diaconus zurück. Diese Schrift ist trotz einiger Fehler ein einzigartiges Werk für die frühmittelalterliche Geschichte Europas. Als einer der gebildetsten Menschen seiner Zeit gehörte Paulus Diaconus dem Kreis um den Karl den Großen an. In diesem Kreis entwickelte er umfangreiche literarische Aktivitäten.⁴ Obwohl er im 8. Jh. lebte (um 720 bis ungefähr 799), lieferte er in seiner *Historia Langobardorum* wertvolle Daten über die Frühgeschichte der Langobarden. So schrieb er z.B. über das Jahr 610 und über folgende wichtige Daten:

*"Mortuo ut diximus Gisulfo duce Foroiulensi, Tasso et Cacco, filii eius, eundem ducatum regendum suscepunt. Hi suo tempore Sclavorum regionem, quae Zellia appellatur, usque ad locum qui Medaria dicitur possessionem. Unde usque ad tempora Ratchis ducis idem Slavi pensionem Foroiulianis ducibus persolverunt".*⁵

Im 8. Jh. beschrieb Paulus Diaconus, wie nach dem Tode des Langobardenherzogs Gisulf (610) seine Söhne Tasso und Cacco die Macht im Herzogtum geerbt haben. Sie besaßen (*possiderunt*) das slawische Gebiet (*Sclavorum regionem*), das Zellia genannt wurde (*quae Zellia appellatur*), bis zum Ort Medaria (*ad locum qui Medaria dicitur*). Diese Slawen mußten an friaulische Herzoge (bis zur Herrschaft des Herzogs Ratchis, d.h. bis 740) Beiträge (*pensionem*) zahlen.⁷

Über die Ubizierung des Gebietes Zellia und des Ortes Medaria ist schon seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts umfangreiche Literatur vorhanden, die von J. Šašel unter Berücksichtigung von früheren Voraussetzungen R. Eggers, bzw. M. Kos⁸ synthetisiert wurde.⁸ Die These von slowenischen Kollegen P. Štih und J. Peršič⁹ vertritt neulich auch

L. Margetić, der Sclavorum regio Zellia auch in den nördlichsten Teil des Flußlaufs von Ziljica "bis hin zu Medaria" (=Meclaria, d.h. Meglarje) loziert.¹⁰

In der neueren Zeit versuchte S. Pantelić, diese allgemeinen Thesen über die Ubizierung des Gebietes Zellia, beziehungsweise des Ortes Medaria, zu widerlegen. Seiner Meinung nach ist das Gebiet Zellia vielleicht als Zelina, ein Ort nordöstlich von Zagreb, zu identifizieren, während Medaria neben Nova Gradiška in Posavina loziert werden kann.¹¹ Seine Thesen begründete er ausschließlich mit der etymologischen Ähnlichkeit der Namen.

Nachstehend werden wir einige grundlegende historische Faktoren, die den betrachteten Raum, d.h. den westlichen Teil des Zwischenstromgebiets Drau-Save, im Zeitraum vom Anfang des 6. bis zur Mitte der zwanziger Jahre des 7. Jahrhunderts bezeichnen.

Die grundlegenden archäologischen, kulturhistorischen Horizonte, die am Übergang der Spätantike ins Frühmittelalter auf dem betrachteten Gebiet vorherrschten, kann man vereinfacht wie folgt zusammenfassen: die Zeit der Herrschaft der Ostgoten, die Zeit der Justinians Rekonquista, die Zeit der Langobarden, beziehungsweise die Zeit der frühslawischen Besiedelung und der dauerhaften Besiedelung.

Der Raum des westlichen Teils im Zwischenstromgebiet Drau-Save zu der Zeit des Theoderichs des Großen (493-526) gehörte zum Ostgotischen Königreich. Genauer gesagt, dieser strategisch und verkehrstechnisch lebenswichtiger Teil des westlichen Zwischenstromgebiets stellte damals eine Verwaltungseinheit unter dem Namen *Pannonia Savia* mit Sitz in der spätantiken Stadt Siscia dar. Der Leiter der Kanzlei bei Theoderich dem Großen, Cassiodorus (490-583), schrieb in den dreißiger Jahren des 6. Jahrhunderts darüber, wie sich der Herrscher der Ostgoten über die Erhaltung der damaligen Postämter und der Straßennetze kümmerte. Dabei hatte das Vipava-Tal und besonders das Flußtal der Save als der einzige Verkehrsweg nach Siscia und nach spätantiker Hauptstadt Sirmium im Osten des Zwischenstromgebiets besondere Bedeutung.

Im 5. und 6. Jahrhundert war dieser Teil Pannoniens - besonders aber das benachbarte Noricum - relativ dicht bewohnt mit germanischen Föderatengruppen, die sich meistens in kleinen, auf Anhöhen¹² positionierten Festungen angesiedelt hatten, d.h. mit gemischter Bevölkerung, die in den Überresten der größeren Städte lebte.¹³

In der Spätantike lag die Grenze zwischen Italien und Pannonien südöstlich von Emona, höchstwahrscheinlich östlich von *claustra Alpium*.¹⁴

⁴ DIETZ, Karlheinz, Schriftquellen zur Völkerwanderungszeit im pan-nonischen Raum (vom 378-584 n. Chr.), GERMANEN, HUNNEN UND AWAREN, SCHÄTZE DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT, Nürnberg, Frankfurt am Main, 1988, S. 27-67.

⁵ Paul. Diac., *Hist. Lang.* IV, 38.

⁶ ŠAŠEL, Jaroslav, OPERA SELECTA, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr., Ljubljana 1992, S. 823.

⁷ ŠAŠEL, Jaroslav, OPERA SELECTA, S. 587 (Celeia), S. 738 (Alpes Iuliana - hier erwähnt er die Burg Meclaria in der *regio* Zellia, 45); - MARGETIĆ, Lujo, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, *Arh. vest.* 43, Ljubljana, 1992, S. 49-173 (Zellia, Medaria - 164).

⁸ ŠTIH, P. und PERŠIČ, J., Problem langobardske vzhodne meje, *Zgod. čas.* 35, Ljubljana 1981, 338.

¹⁰ MARGETIĆ, 1992, 151.

¹¹ PANTELIĆ, Stjepan, *Najstarija povijest Hrvata*, Mainz, 1993., 34.; Dito, Die Urheimat der Kroaten in Pannonien und Dalmatien, *Symbolae Slavicae* 26, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1997, 141-142; Dito, *HRVATSKA KRSTIONICA*, Mainz, 2000, 62. Pantelić lehnte sich in seiner These ausschließlich an die sprachliche Ähnlichkeit der Ortsbezeichnungen an.

¹² CIGLENEČKI, Slavko, *Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. stoletja v vzhodnoalpskom prostoru*, Ljubljana

¹³ ŠAŠEL, 1992, 826.

¹⁴ ŠAŠEL, J. *Alpes Iuliana*, *Arh. Vest.* 21-22, 1970-1971, 33-44; - MARGETIĆ, 1992, 156, 82.

Laut J. Šašel hat Justinian I. Emona aus Italien ausgegliedert, nachdem er Dalmatien und Savia erobert, d.h. bevor er die Ostrogoten in Italien besiegt hatte. Besser gesagt, unmittelbar bevor Emona von den Langobarden umgestaltet wurde.¹⁵ Deswegen sind die Quellen aus der Mitte des 6. Jahrhunderts in der Betrachtung der historischen Entwicklung auf dem Gebiet des westlichen Teils des Zwischenstromgebiets Drau-Save von großer Bedeutung. In dieser Epoche transformierte sich höchstwahrscheinlich das Bild von patria Savia. Zum Glück hilft uns da der anonyme Geograph aus Ravenna (ANONYMUS RAVENNAS), ein Klerikus, der wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des 7. oder der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts lebte und in seinem Sammelwerk KOSMOGRAPHIE sowohl die früh- als auch die spätantiken Quellen benutzt hatte - unter denen auch die "gotischen", wie er dies selbst betonte.¹⁶ Der Anonymus von Ravenna benutzte in seiner Schrift die Quelle aus der Mitte des 6. Jahrhunderts.¹⁷ Er schrieb über patriae, d.h. damalige Verwaltungseinheiten, zwei Pannonien (inferior et superior), und beschrieb dann auch patria Valeria. Dabei schreibt er wortwörtlich folgendes:

- 3 Item iuxta ipsam Pannoniam est
4 patria quae dicitur Valeria, quae et me-
5 dia appellatur provincia...¹⁸

In Kosmographie wird also patria Valeria erwähnt, die auch "die mittlere/zentrale" (media) genannt wird, weil ihre Lage im Verhältnis zu den benachbarten patriae (*Carneola*, *Alpes Iuliana*, *Histria*, *Dalmatia*) zentral war.

Diese patria, d.h. Valeria, befand sich dort, wo die Diokletians Provinz Pannonia Savia lag. Laut Anonymus aus Ravenna umfaßte Valeria *Atamine*, d.h. Emona (Ljubljana), die zur Zeit Diokletians Bestandteil Italiens war. *Valeria* grenzte an *Carantania*, *Carneola* (*Alpes Iuliana*, *Carnech*), *Liburnia Tarsaticensis* (Abb. 3).¹⁹

Mit archäologischen Methoden ist es den slowenischen Archäologen gelungen, das Gebiet zu erschließen, daß der byzantinische Kaiser Justinian I. (527-565) Mitte des 6. Jahrhunderts an die Langobarden in *Noricum (Pólis Norikón)* und in Pannonien (*ohirómata epi Pannonías*) abgetreten hatte.²⁰ Nämlich, um den Drang der Franken nach Adria zu verhindern, bzw. um das Gleichgewicht zu den Ostgoten herzustellen, schloß Justinian I. im Jahr 546 ein Bündnis mit dem Langobardenkönig Audoin und überließ den Langobarden den Ostteil von *Noricum Mediterraneum*, die spätantike Provinz Savia, Festungen in Pannonien, viele andere Siedlungen und viel Geld.²¹ So wurden die Langobarden im Jahr 546/7 Schützer der Verkehrswege, die nach Pannonien und dem Ostteil des Kaiserreich führten. Die Festungen in Pannonien, über die Prokopius berichtete, können aufgrund der

langobardischen Funde auf dem Gebiet von Siscia bis zum Ljubljana-Becken oder sogar bis zur Festung *Carnium* (Kranj) ubiziert werden. Die geographische Einteilung der Festungen zeugt von der Verteidigungszone, die sich durch den mittleren und östlichen Teil Sloweniens und Kroatiens (Abb. 4) erstreckte.²²

Der byzantinische Kaiser Justin II. (655-578) begann nach seinem Machtantritt - nach dem Tode Justinians (565) -, sein neues politisches und strategisches Konzept gegenüber den barbarischen Völkern an den Nordgrenzen des europäischen Teils von Byzanz (Awaren, Gepiden, Langobarden) umzusetzen und tritt im Rahmen eines allgemeinen Abkommens mit den Langobarden im Jahre 566 die erweiterte Provinz Savia ab. Dies war der erste Schritt in der Verwirklichung von gegenseitigen Verpflichtungen.²³ Mit diesem wichtigen Schritt gelang es Byzanz, die Expansion der Franken unter dem König Theudebert I. nach Osten abzuwenden und den lebenswichtigen Verkehrsweg entlang dem Save-Tal, der Sirmium im Osten über Siscia mit dem Weg nach Italien - den Vipava-Fluß entlang -, verband, abzusichern.

Nachdem die Langobarden im Jahre 567 die Gepiden vernichtend geschlagen hatten und Sirmium von Byzanz wieder erobert wurde, entstanden - insbesondere in Pannonien - neue geopolitische Verhältnisse, die die Langobarden nach 42 Jahre in Pannonien zur planmäßigen Auswanderung nach Westen bewegt hatten. Zu Ostern, 1. April 568, wanderten die Langobarden unter dem König Alboin nach Italien aus und zogen dabei die Alemannen, Bulgaren, Gepiden, Noriker, Pannonier, Sarmaten, Sueben und andere Völker mit.²⁴ Laut Aufzeichnungen von Marius von Avanchesio setzten sie dabei ihre patria Pannonia in Brand.²⁵ Die Langobarden haben also höchstwahrscheinlich im Jahr 568 auch das pannonische Gebiet der patria Valeria, deren Sitz wahrscheinlich die spätantike Siscia gewesen war. Der Anonymus von Ravenna schrieb da von *civitates*; damit meinte er *Sicce* (Siscia), *Fines* (Degoj bei Glina), *Romula* (Kamensko? bei Karlovac), *Nomiduni* (*Nevidunum* - Drnovo), *Cruppi*, *Acerbo* (Št. Vid bei Stična) und *Atamine* (Emona).²⁶

Auf dieser Stelle möchten wir auf ein interessantes Detail hinweisen: Paulus Diaconus schrieb in seiner *Historia Langobardorum* (über die Umsiedelung der Langobarden 568) wortwörtlich folgendes:

"(7) Jetzt überließ Alboin das eigene Land, nämlich Pannonien, seinen Freunden, den Hunnen (Awaren), unter der Bedingung jedoch, daß, wenn die Langobarden irgendeinmal wieder heimzukehren genötigt würden, sie auch ihr altes Land wieder ansprechen könnten."²⁷

Nach Auswanderung der Langobarden aus Pannonien, also aus dem Zwischenstromgebiet Drau-Donau-Save, entstand ein kurzes demographisches Vakuum. Schon in den

¹⁵ ŠASEL, 1970-1971, 42, 50; - MARGETIĆ, 1992, 156, N. 83.

¹⁶ J. SCHNETZ, *Ravennatis Anonymi Cosmographia, Itineraria Romana*, vol. 2, Lipsiae, 1940, 51-52 (4.19); - ŠASEL, 1992, 825; - MARGETIĆ, 1992, 156, N. 78.

¹⁷ MARGETIĆ, 1992, 156.

¹⁸ 23.IV 20 S. 219 ed. Pinder-Parthey.

¹⁹ ŠASEL, J. *Alpes Iuliana*, *Arh. Vest.* 21-22, 1970-1971, 20 u.w.

²⁰ CIGLENEČKI, 1999, 295, Abb. 7.

²¹ Procopius, *Gotenkrige*, 3, 33, 10-12.

²² Dito, 1999, 295.

²³ MARGETIĆ, 1992, 156.

²⁴ Pauli *historia Langobardorum* Lib. II, Nr. 26.

²⁵ MARGETIĆ, 1992, 155, N. 72.

²⁶ 23, IV 20 S. 220 ed. Pinder-Parthey.; - Zum Oikonym *Atamine*: interessante Deutung von: ŠASEL (1992, 825); *TABULA IMPERII ROMANI*, Foglio L 33, Roma, 1961.: 19 (ACERVO), 19 (AD FINES), 54 (NEVIDUNVM), 62 (ROMVLA).

²⁷ *Historia Langobardorum* 2, 5-7.

achziger Jahren des 6. Jahrhunderts (587-588) überschwemmte die östliche Slawenwelle das Celje- und Ljubljana-Tal, so daß die Bischöfe von Celeia und Emona flüchten mußten.²⁸ In diese Zeit ist laut Grafenauer auch das Ende der römisch-langobardischen Festung *Carnium* (Kranj) und des langobardischen Stützpunktes in Meglarje (*Medaria?*) im unteren Teil von Zila-Tal (*Zellia?*) zu datieren.²⁹

In der Zeit des byzantinischen Kaisers Tiberius I. Konstantin (578-582) ist die Situation dramatisch geworden, besonders für Mauritius (582-602), weil das awarisch-slawische Vordringen im Jahre 579/581 anscheinend schon die Istrien-Grenze, d.h. die Überreste von claustra *Alpium Iuliarum* erreicht hat.³⁰

Im Jahr 582 überließ Byzanz die spätantike Hauptstadt Sirmium den Awaren. Das war der größte Wendepunkt, weil die Achse *Sirmium-Siscia-Aquilea* damit *de facto* abgebrochen wurde.³¹ Das nach dem Fall Sirmium entstandene demographische Loch im Zwischenstromgebiet Drau-Donau-Save verschwand allmählich durch Eindringen von Slawen und Awaren, die ungefähr zehn Jahre später (591) schon den oberen Flußlauf der Drau (*Virunum, Teurnia, Aguntum*) erreicht haben, bzw. schon nach Illyricum eingedrungen sind.³² Der Kaiser Mauritius wendete sich nach dem Friedensabkommen mit Persien (591) im Jahr 592 gegen den Langobardenkönig Agilulf in Italien, beziehungsweise am Limes, donauabwärts, gegen die Slawen (582, 594, 595/6 und 599) und Awaren. Um den byzantinischen Druck in Pannonien abzuwehren, unternahmen die Awaren gewaltigen Gegenschlag auf Dalmatien (596), bzw. im Westen auf Istrien. An diesem Angriff waren auch die Slawen beteiligt, die beispielsweise im Jahr 599, vom Exarchen Kalinicus bei Koper besiegt wurden.³³

Die Daten darüber, wie der Papst Gregor I. in seinem Brief an den salonitanischen Bischof Maxim (600) *Scavorum gentem* erwähnte, die per Histriae den Zutritt (*aditum*) - wahrscheinlich durch Vipava-Tal - zu Italien gefunden hatten.³⁴ Das bedeutet, daß alle Eindräge nach Istrien d.h. Italien, aber auch nach Dalmatien, durch den westlichen Teil des Zwischenstromgebietes Drau-Save führten - d.h. durch die ehemalige patria Valeria, wo ein besonders wichtiger, strategischer Verkehrsweg das Savetal entlang (Posavina)

verlief. Papst Gregor I. zeugte ganz klar davon, daß die Slawen schon im Jahr 600 in Istrien waren, beziehungsweise *de facto* auf dem italienischen Boden, weil Istrien schon seit dem Kaiser August der zehnten italischen Region gehörte.³⁵

Demzufolge können wir davon ausgehen, daß auch dieses tiefe "Festland", awarisches Vorfeld zum Westen, schon zu dieser Zeit, d.h. um das Jahr 600, von Slawen besiedelt gewesen war. Auf dieser Schlüsselposition auf dem Raum der ehemaligen ostgotischen patria Savia (493-546), und später auch der langobardischen patria Valeria (546-568), bildete sich allmählich im ethnogenetischen Prozeß höchstwahrscheinlich die erste Grundlage für die frühslawische Besiedelung.

Die Tatsache, daß die Slawen zwischen der Pannonischen Ebene und Friaul lebten, wurde mit schriftlichen Quellen zwischen 582 und 610 nachgewiesen.³⁶

Die Verwüstungen und Vernichtungen des städtischen und ländlichen Lebens in Pannonien am Ende des 6. Jahrhunderts verbreiteten sich bestimmt auch auf das betrachtete Gebiet des westlichen Teils des Zwischenstromgebietes Drau-Save, das zur spätantiken Großstadt Siscia gravitiert hatte. Um das Jahr 600, oder etwas früher, fiel Siscia, dieser wichtige Knotenpunkt der Wasser- und Landwege. Jedoch war das Leben in der Stadt immer noch rudimentär vorhanden. Die Kontinuität von Siscia spiegelt sich im Ortsnamen Sisak wieder, der auf die Slawisierung dieses Raums zurückführt.³⁷

Laut Angaben von Paulus Diakon schließen im Jahr 601/602 Langobarden und Awaren ein Bündnis (*pax aeterna*) gegen Byzanz.³⁸ Damit wurden lange Verhandlungen zwischen den Awaren und Langobarden, die schon im Jahr 592 und 596 begonnen hatten, beendet.³⁹

Langjährige Politik der friaulischen Herzoge war probyzantinisch, bis im Jahr 603 starker Aufstieg des Königreichs der Langobarden unter dem mächtigen Herrscher Agilulf begonnen hat. Byzanz war zur Defensive und Rückzug wegen der Politik des neuen Kaisers Foka (602-610) gezwungen.⁴⁰ Zu dieser Zeit - z.B. im Jahr 602 - eroberten die Slawen aus dem Festland der adriatischen Küste den Großteil Istriens.⁴¹ Etwas später (610) verbrannten die Awaren *Forum Iuli*.⁴²

²⁸ Hist. Lang. 3, 36; - GRAFENAUER, B., Naselitev Slovanov v vhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arh. vest. XXI-XXII, Ljubljana 1970-1071, 26.

²⁹ GRAFENAUER, B., Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgod. čas 4, Ljubljana 1950, 23-126, (61).

³⁰ Andr. Dandolo, Chron. VI 2, 6; *Cum Avarae Sirmium invasissent, usque ad muros longos pervenerunt incipientes a finibus Istriae...*

³¹ Menander Protector, Fragment 65f; - Johannes von Ephesus, Kirchengeschichte 6, 30-33; - Euagrius Scholasticus, Kirchengeschichte 5, 12; - Theophylactus Simocata, Geschichte I, 2, 2-4, 4, Papst Gregor der Große wendet sich in seinem Brief an den Präfekten Jobin *de facto* an die illyrischen Bischöfe, und appelliert an sie, den vertriebenen Bischöfen Zuflucht zu gewähren. (PANTELIĆ, 1993, B. 43, N. 140, - Mansi Collectio conciliorum IX, B. 10652).

³² MARGETIĆ, 1992, N. 117.

³³ M. KOS, K poročilom Pavla Đakona o Slovincih, čas. zgod. narod. 26, Ljubljana, 1931, 209-210; - MARGETIĆ, 1992, 160, N. 120.

³⁴ Mansi, Collectio conciliorum VIII, B. 135; Ann. Ecc. VII, B. 135; - MARGETIĆ, 1992, 160.

³⁵ ŠAŠEL, 1992, 823.

³⁶ Aufgrund der archäologischen Funde wurden in Siscia die "pannonischen" Langobarden, die ethnische Komponente der romanischen und anderen autochthonen Bevölkerung, stark vertreten. Prokopius erwähnt die einsässige Bevölkerung *Siskioi*, während ihm im Ostteil des Zwischenstromgebietes Drau-Save die Pannonier, die Sueben (*Suavi*) u.a. bekannt sind. Auch Dr. Šašel hat - offensichtlich mit guten Gründen - gedacht, daß die Erhaltung der Festung Siscia und der Verbindung dieser Stadt mit der Festung *Burnum* (Ivoševci) - als dalmatinischem Festland - für das Oströmische Reich im 7. Jahrhundert lebenswichtig war (ŠAŠEL, J., Siscia in RE Suppl. XIV (1974), 728). Deswegen geht Šašel davon aus, daß awarische Plünderzüge aus Pannonien - dem Sitz des Khaganates - entlang den Verkehrsweg durch *Poetovio* (Ptuj) nach Italien, d.h. Friaul, führten.

³⁷ MARGETIĆ, 1992, 162, N. 137.

³⁸ MARGETIĆ, 1992, 160, N. 116.

³⁹ Der probyzantinische Herzog Gisulf II, versöhnte sich mit dem Langobardenkönig Agilulf, dem Alliierten der Awaren im Krieg gegen Byzanz. (s. MARGETIĆ, 1992, 159, N. 111).

⁴⁰ Hist. Lang. 4.24. (Das Jahr 602: *Inter haec Langobardi cum Avaribus et Sclavis Historiarum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastavere*).

⁴¹ ŠAŠEL, 1992, 823.

Dieses Jahr ist sehr wichtig für unsere Ausführungen, weil zu dieser Zeit nach dem Tod des friaulischen Herzogs Gisulf II. dessen Söhne, vorhin erwähnte Tasso und Cacco, die Macht geerbt hatten.⁴³

Im Jahr 611 schloß der Langobardenkönig Agilulf ein Friedensabkommen mit dem byzantinischen Kaiser Herakleios (610-641) und den Franken, aber die Slawen haben in demselben Jahr wieder Istrien angegriffen.⁴⁴

Aus den bisher dargestellten Tatsachen ist es ersichtlich, daß die betrachteten Gebiete um das Jahr 600 bis hin zum Jahr 611 Schauplatz der Kriege zwischen den Awaren und dem Oströmischen Reich waren. In diesen Auseinandersetzungen kämpften die Slawen sowie die anderen Völker auf der Seite der Awaren. Zu dieser Zeit lief wahrscheinlich die dauerhafte, frühslawische Besiedelung auf dem Raum nördlich und - für unsere Ausführungen besonders wichtig - östlich von Istrien. Letztendlich bildeten die Slawen sowie andere, von den Awaren besiegte Völker, eine Pufferzone, die die Westgrenze des Khaganates darstellte. Wir sind überzeugt, daß auch der westliche Teil des Zwischenstromgebiets Drau-Save dasselbe Bild zeigte. Mit Ankunft der Frühslawen auf diesem Gebiet kann gewiß am Ende des 6. Jahrhunderts gerechnet werden, während im Zeitraum 600-615 die slawischen Siedlungen nachgewiesen werden können.⁴⁵

Bescheidene schriftliche Quellen wurden durch toponomastische und archäologische Daten ergänzt. Mit der Besiedelung dieses Gebietes durch die Slawen erlebte dieses den allumfassenden Wandel. Die Ortsnamen, die die neuen Einwanderer-Slawen auf diesem Gebiet vorfanden, wurden sichtbar verwandelt. Auf diese Metamorphosen der Oikonyme gab es schon früher Hinweise in der Literatur.⁴⁶ Die Namen für bestimmte Ortskategorien (*Dunaj*, *Budim*, *Vas*), Befestigungen auf Anhöhen (*Gradac*, *Grič*) oder für die in den Tälern gelegenen Orte mit Verschanzungen (*Obor*⁴⁷, *Kruga*, *Gradišće*) sowie für die Verkehrsknoten (*Sopot*) zeugen deutlich von der allmählichen, also geplanten, dauerhaften Ansiedelung der Slawen auf diesem unbesiedelten oder

schwachbesiedelten Raum, der im Laufe der früheren großen Völkerwanderungswellen verwüstet wurde. Neben den Oikonymen, die bestimmt als erste umgewandelt wurden, hat sich logischerweise auch das gesamte Sprachbild der Toponymie dieses Raums verändert. Im zentralen Teil Kroatiens, d.h. im westlichen Teil des Zwischenstromgebiets Drau-Save, bildete sich die neue Landschaft mit den neuen Hydronymen und Oronymen. Die Ethnonyme (*Duljeb* - *Duljepska*, *Vindi*-*Vindija* - Slawen), die dieses Gebiet von dem Fluß Drau bis zu den Dinariden und bis zur Adria im Süden für immer geprägt hatten, weisen auf ethnische Aufschichtungen hin. Die Namen aus dem Gedankengut der Slawen, besonders diejenigen aus der urslawischen Mythologie, bildeten ein neues sprachliches Substrat. In diesem Substrat erkennen wir die Namen, dessen Ursprung im frühslawischen Panteon lag, wie z.B. Gottheit *Volos* oder *Veles* (*Volinja*, *Veles*, *Veleškovec*), *Jarilo* (*Jarun*, *Jerovec* u.ä.). Diese Namen haben, wie sprachliche Fossile aus der Zeit der frühslawischen Besiedelung, den betrachteten Raum bis heute geprägt.

Der betrachtete Teil des Zwischenstromgebiets Drau-Save ist archäologisch relativ schwach erforscht, aber eine Vorstellung darüber ist trotzdem möglich, besonders über die spätantike Stadt Siscia. Die Lebenskontinuität in Siscia wird sowohl durch die Verwandlung der Oikonyme, als auch durch die schriftlichen Quellen⁴⁸, bzw. archäologischen Funde, nachgewiesen. Nämlich, neben den frühawarischen Preßmuster⁴⁹, sind auch byzantinische⁵⁰ und andere archäologische Funde vorhanden.⁵¹

⁴³ *Hist. Lang.* 4.38.

⁴⁴ *Hist. Lang.* 4.40.

⁴⁵ ŠAŠEL, 1992, 824, 828.

⁴⁶ ŠAŠEL, 1992, 825.

⁴⁷ SUIĆ, Mate, OČJENA RADNJE L. MARGETIĆA: "KONSTANTIN PORFIROGENET I VRIJEME DOLASKA HRVATA", ZBORNIK HISTORIJSKOG ZAVODA JAZU, Vol. 8, Zagreb, 1977., 89.-100., (97.).

⁴⁸ ŠAŠEL, 1992, 619.

⁴⁹ Unter den Funden aus der frühawarischen Zeit (spätes 6. oder frühes 7. Jahrhundert) stammen aus Siscia zwei Preßmuster für die Pferdeausstattung, wahrscheinlich Eigentum der Goldschmiede sowie ein kreuzförmiger Teil der Pferdeausstattung aus vergoldeter Bronze (VINSKI, 1956, p. 78-79; IBIDEM, 1958, p. 27).

⁵⁰ Aus Siscia (Sisak) stammen byzantinische Fibelbeschläge, Typ Korinth, aus dem 6./7. Jahrhundert (SIMONI, 1989, p. 124, n. 55), beziehungsweise byzantinisches Geld in Kontinuität vom 7.-12. Jahrhundert (ŠAŠEL, 1992, 619).

⁵¹ Im archäologischen Fundus der spätantiken Siscia spielt das Erbe der "pannonischen" Langobarden aus dem 6. Jahrhundert eine wichtige Rolle. Die Lebenskontinuität im 6. Jahrhundert beweist eine kreuzförmige Fibel (SIMONI, 1989, 122 (29)); das kleine langobardische Gefäß, die Bogenfibel, Knauf eines langobardischen Schwertes aus Bronze, kleine Fibeln für das Schuwerk,